

BELLE TEN

Cilt: VIII

I. Teşrin 1944

Sayı: 32

ÇİVİ YAZILI KAYNAKLARA GÖRE TÜRKÇE - ETİCE - HURRİCE ARASINDAKİ BAĞLAR

Dr. MUSTAFA SELÇUK AR

Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi İlmî Yardımcılarından

Eski Çağdaki Yakın Doğu dünyasının dil tarihini tetkik etmiş olan bilginler bu sahada yaşamış olduğunu kabul ettikleri etnik gurupları üç büyük kola ayırmaktadırlar. 1) İndo-Germen, 2) Sami, 3) Bu kola iki ad verilmektedir. Bir kısım bilginler bu kolu Asianik, diğer bir kısmı da Kafkas dilleri gurupu olarak adlandırmaktadır. Asianik veya Kafkas dilleri adı altında ne Sami ne de İndo-Germen olmıyan etnik gurupların dilleri kast ve ifade edilmiş bulunmaktadır.¹ Bizim burada Türkçe ile karşılaştıracığımız Hurri ve Eti dilleri de bu üçüncü kola bağlı olarak gösterilen dillerden ikisini teşkil etmektedir. Burada Hurri'lerin ve Eti'lerin kültür tarihlerini ve Arkeolojik eserlerini izah edecek değilim, çünkü bu bahis konumuzun dışında kalmaktadır. Yalnız konumuz ile ilgisi olduğu için Hurri ve Eti adları üzerinde aşağıda bir az durmak mecburiyetinde kalacağız. Burada tetkik edeceğimiz konu sadece Hurri ve Eti dillerini Türkçeye bağliyan bağların nelerden ibaret olduğu ve bu bağlar ile bu iki etnik kolun Türk Milletleri gurpuna girip giremeyeceği meselesi üzerinde toplanmış bulunmaktadır.

¹ Reallexikon der Vorgeschichte (RV) VI S. 249-263; Paul Koschaker, Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft Neue Folge (ZDMG NF) XIV S. 6; Arthur Ungand, Subartu S. 1-23, 126-177.

Hurri ve Eti dillerini Türkçe ile karşılaştırırken bu hususta ele almış olduğum ölçü bugün konuşmakta olduğumuz Türkçenin gramer ve cümle yapısından elde edilmiş bulunmaktadır. Diğer Türk lehçeleri üzerinde bugün kâfi derecede bilgiye sahip olmadığım için dolayı karşılaştırmada daha geniş bir çerçeve içinde yürümek imkânları maalesef elde edilemedi. Bu imkân elde edildiği zaman, yani belli başlı Türk lehçeleri üzerinde kâfi derecede bilgiye sahip olduktan sonra Hurri ve Eti dillerini tekrar gözden geçirdiğim anda bugün elde ettiğim neticeleri kuvvetlendiren ve onları daha ziyade genişleten delilleri ortaya koyacağıma büyük bir imanla inanmaktayım.

Aşağıda yaptığım karşılaştırmaları gözden geçirirken aradaki uzun yüz yılları daima hatırlamak ve bu yıllar boyunca dilde pek çok değişiklikler meydana gelebileceğini her zaman düşünmek lâzım gelmektedir. Aradaki uzun yüzyılların mevcudiyetine rağmen bugünkü Türkçemizin malik olduğu bazı gramer özelliklerinin devirleri aşarak kendilerini aynı şekilde muhafaza etmiş olması bize Türk dilinin ne kadar büyük ve sarsılmaz bir yapıya malik olduğunu göstermektedir. Türk gibi düşünen ve Türk dilinin gelişmesini temin etmiş olan aynı şartlar altında yaşamış olan insanların tarihin çok uzak çağlarındanberi büyük ve önemli kültür yaratmış olmaları bize bugün Türk olmanın gururunu daha çok tattırmaktadırlar. Hurri dilini tetkik etmiş olan bilginlerden biri² aynen şunları yazmaktadır: "Hurri dilinin daha iyi olarak anlaşılması isteği türlü sebeplerden ileri gelmektedir. Biz bu dilde yalnız bir şark dilinin hususî bir yapısını ve kuvvetli özelliklerini meydana çıkartmayı ümit etmiyoruz. Bilâkis bu dil bizim aynı zamanda Eski Önyasya'nın geniş bölgelerine yayılmış, Eski Anadolu, Suriye ve Med dağları üzerinde tesirlerini göstermiş olan müstakil bir kültürü daha iyi olarak anlamaklığımıza yardım edecektir.,"

Aşağıda yaptığım karşılaştırmalarda ele aldığım gramer özelliklerini başlıca şu altı noktada toplayabiliriz.

I — Bugünkü Türkçemizin öz malı olan ve çoğul eki vazifesini gören "-ler,-lar," eki aynı şekilde Hurri dilinde de vardır. Yani Hurriiler çağında da çoğul eki bugün bizim kullanmakta olduğumuz şekle girmiş bulunmaktadır.

² Johannes Friedrich, Kleine Beitræge zur Churritischen Grammatik (KBHG) S. 1.

II— Bugünkü Türkçemizde çok kullanılan ve isimlerden sıfat yapmağa yarıyan, bir şehre, bir birliğe ve bir bölgeye bağlı olan insanların ifadesini yapmakta kullanılan, bir maddenin nelerden mürekkep olduğunu göstermeğe yarayan “-li,, eki de hem Hurri hem de Eti dilinde mevcut olup hemen aynı vazifeyi yapmak için kullanılmış bulunmaktadır. Bu “-li,, eki Hurri dilinde bazan aynen “-li,-lu“ olarak vazife görmüş olduğu halde bazan da gene aynı vazifeyi görmekle beraber “-he,-hi,, şeklinde kendini göstermiş bulunmaktadır.

III— Türkçemizin ek halindeki mülkiyet şahıs zamirlerinin tekil halleri aynen Hurri ve Eti dillerinde de mevcuttur. 1.Ş. -ivv = im, 2.Ş. -iv = -in, 3.Ş. -i = -i olarak kendini göstermektedir.

IV— Türkçemizin uzağı gösteren işaret zamiri çoğul ve tekil hallerinde hurri dilinde de mevcuttur.

V— Türkçemizin gereklik ve emir kipinde kullanılan şekil Hurri dilinde de vardır.

VI— Türkçemizin olumsuz emir şekilleri aynen hurri dilinde de vardır. Şimdi başlıca bu altı maddeden her birini ve bunlara ilâve edeceğimiz diğer delil ve misalleri ayrı ayrı elimize alıp izahlarını yapmağa çalışalım.

I

Hurri dilinde şimdiye kadar iki türlü çoğul eki olduğu kabul ediliyordu. Fakat son araştırmalar neticesinde Hurri dilinde kullanılmış olan çoğul eklerinin iki değil üç tane oldukları meydana çıkarılmıştır. Bunlardan ikisi bazı hallerde hemen farksız olarak aynı vazifeyi ifa etmek için kullanılmaktadır. Fakat bazı hallerde de bu iki ekin kullanıldıkları yerler değişmektedir. Bu çoğul eklerinden birincisi Elam dilinde de kullanılan ve en eski Türk yazıt ve lehçelerinde de mevcut olduğu T. Kowalski ve K. Grönbech tarafından kabul ve ispat edilen³ “-n,, ikincisi “-r,, üçüncüsü “-l,, sadasız harflerinden mürekkeptir. Bunlardan “-n,, eki bugün konuşmakta olduğumuz dilde yoktur, düşmüştür. Fakat bu ekin Eski Türkçede mevcut olduğunu kabul eden adlarını yukarıda yazdığım bilginlere göre vaktiyle “-an,-in,-ün,, şekillerinde vazife

³ T. Kowalski, Zur semantischen Funktion des Pluralsuffix -ler,,lar in den Türkisprachen, Krakow 1936; K. Grönbech, Der Türkische Sprachbau, Kopenhagen 1936.

görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususu belirtmiş olmak için burada tek bir misali anmakla iktifa edeceğim. Uygur dilinde “oğul,” kelimesini çoğul haline getirmek için “oğlan,” şeklini meydana getirmek icabettiğini görmekteyiz. Buna benzer ve bu hususu daha açık olarak belirten birçok misaller yukarıda adlarını yazdığım bilginlerin eserlerinde mevcuttur.

Hurri dilinde ise bu çoğul eki hemen daima '-na' şeklinde kendini göstermektedir. Bu hususu aydınlatacak birkaç misali burada ele alalım: “Taşe-na=Hediyeler, Tiwe-na=sözler, paşsithe-na=elçiler, ID-na=ırmaklar, DİNGİR^{mes}-na duru-hhi-na=Erkekli tanrılar, DİNGİR^{mes}-na aštu-hhi-na=kadınli tanrılar, en-na Şamuhaha-hi-na=Şamuhalı tanrılar.⁴”

Burada üzerinde durmak istediğim çoğul eki bu '-na' eki değildir. Bu ek üzerinde geçici bir temas yapmaktan başka bir gayem yoktur. Asıl benim izah etmek istediğim ve bugünkü Türkçemizdeki çoğul eki olan '-ler, -lar' ile sıkı bir surette bağlı bulunduğum Hurri dilindeki '-lur' çoğul ekidir. Fakat Hurri dilinde çoğul eki vazifesini gören bu '-lur' eki her zaman böyle birleşik bir şekilde geçmemektedir. Çok zaman ayrı ayrı yani '-la' ve '-ar,-er' şekillerinde de geçmekte ve bu ayrı ayrı şekilleri ile de çoğul eki vazifesini görmektedir. Evvelâ '-la' şeklinde çoğul eki vazifesini gördüğünü belirtecek misallerimizi tespit edelim: 'Anti=bu' demektir. Bunu çoğul şekline sokarak 'bunlar' demeliğimiz için 'anti-la' şeklinin meydana getirilmiş olduğunu görmekteyiz. Keza buna benzer şu misalleride gözden geçirelim: “Ul=başka, ul-la=başkaları; şuanna=şu, şualla=şunlar,” (son yazdığım misalleri biraz aşağıda tekrar gözden geçireceğiz) bu nevi misallerin izahlarını yaparken şu cümleyi de elimize almadan geçmiyelim: 'paşsithi-ivve-la-an şen-ivv-uş şuramaştan=sefir-ime (on)ları kardeşim bildirsin'. Bunlar ve bunlara benzeyen misalleri çoğaltmak imkânları her zaman vardır.⁴ Yalnız buradaki son cümlede kullanılmış olan '-la' eki hakkında ufak bir kayıt yapmağımız lâzım gelmektedir. Buradaki '-la', çoğul halinde bulunan -i'li tümleci ifade etmek için kullanılmıştır. Gerek isimlerin yalın hallerinin çoğul şekillerini ve gerekse çoğul halinde bulunan -i'li tümleçleri ifade etmek için kullanılan bu '-la' ekinin Türkçe-

⁴ J. Friedrich, KBHG S. 2-7 ; Ferdinand Bork, Die Mitannisprache S. 33-83.

mizdeki karşılığı hemen daima '-ler, -lar' eki olmaktadır. Hurri dilin de '-la' eki tek başına çoğul eki vazifesini gördüğü gibi gene tek başına '-ar,-er' ekinin de bu dilde çoğul eki olarak kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Hattâ tek başına '-er,-ar' ekinin çoğul eki olarak kullanılmış olması yalnız Hurri sahasına munhasır olmayıp Eti sahasında ve daha geniş olarak Etrüsk dilinde de kendini göstermektedir. Evvelâ Hurri dilindeki misalden başlayarak '-ar,-er' ekinin tek başına çoğul eki vazifesini gördüğünü gösteren bütün misalleri de burada tetkik etmek bizim için faydalı neticeler meydana getirecektir. Boğazköy metinleri arasında muhtelif tanrılara yapılan kurbanları tasvir eden bir metinde ⁵ şöyle bir cümle geçmektedir:

“ İ N İ N D A S İ G te-e-ir-ra †Teşup-vi-na dai/parşia „

Bu cümlemin Türkçe karşılığını vermeden önce bize lâzım olan iki kelime üzerinde biraz durmaklığımız gerekmektedir. Bu kelimelerden biri bir tanrı adı olan Teşup, diğeri de mânasını henüz bilmediğimiz 'tee' dir. Teşup adının ismin -in halinde bulunduğunu sonundaki '-vi' ekinden anlamaktayız. Hurri dilinde isimlerin -in hallerinin teşkillerde kullanılan bu '-vi' ekinden sonra gelen '-na' ekide yukarıda izahını yaptığımız çoğul ekinden başka birşey değildir. Fakat biz bu çoğul ekini, esas itibariyle tekil şeklinde bulunan ve ismin -in halini taşıyan Teşup kelimesine ait olarak kabul edemeyiz. Çünkü tanrı Teşup'un adı zaten tekil halindedir, bundan başka da bu kelime ismin -in halini taşımaktadır. Hurri dilinin gramer yapısı icabı olarak ismin -in halini taşıyan bir kelime de eğer bir çoğul eki bulunmakta ise bu çoğul eki mutlaka o kelimedden önce gelen başka bir kelimeye ait olan çoğul ekinin tekrarından başka bir şey değildir. Bu itibarla buradaki çoğul eki tanrı Teşup adından hemen önce gelen 'teeirra' kelimesine ait ve bağlı bulunmaktadır. Bu izahata göre asıl çoğul halinde bulunan kelime 'te-e-ir-ra' kelimesi olmaktadır. Burada kelimenin asıl kökü 'tee-' ve bu kökü çoğul şekline sokan ek de '-irra' olmaktadır. Bu ekteki sadasız harf yazış şekli icabı veya şive farkından dolayı çiftleşmiştir. Bu çiftleşmenin diğeri bir sebebe bahis mevzuu ettiğimiz kelimeyi ismin -e haline sokabilmek

⁵ Keilschrifturkunden aus Boghazköi (KUB) XXVII ı I 74; J. Friedrich, KBHG S. 7, 8.

imkânını elde etmek içindir. Çünkü buradaki kelime hem çoğul şeklinde hemde ismin - e halinde bulunmaktadır. Kelimeyi ismin - e haline getiren ek en sondaki '-a' ekidir ki bu ek Türkçedeki isimlerin - e hallerini teşkil etmek için kullandığımız '-e, -a' eki ile mukayese edilebilir. İşte bu '-a' ekini yazabilmek için çoğul ekindeki sadasız harfi çiftleştirmek mecburiyeti duyulmuştur. Zira çivi yazısı bir hece yazısı olduğu için tek başına '-a' ekini yazarak kelimeyi ismin - e haline getirmek imkânı her ne kadar varsa da son heceye kuvvet vermiş olmak için "r,, sadasız harfi çift yazılmıştır. Şu halde çoğul ekini aslında olduğu gibi tek bir şekle sokacak olursak '-ir' hecesini elde etmiş oluruz. İşte asıl çoğul eki budur. Bu çoğul ekinin ait olduğu kelime olan 'tee' kökünün ne mânaya geldiğini bilmiyoruz. Fakat tanrı Teşup'a ait mukaddes bir eşyanın adı olduğu muhakkaktır. Verdiğimiz bütün bu izahata göre bir isim terkibi olan 'te-e-ir-ra^d teşup-vi-na' ifadesinin Türkçe karşılığı "Tanrı Teşup'un tee'lerine,, olmaktadır. Bu ifadedeki Teşup kelimesini ismin - in haline sokarken kullanılmış olan '-vi' eki Türkçedeki '-un, -in' eki ile mukayese edilebilir. Verdiğimiz bütün bu izahatın meydana çıkardığı duruma göre yukarıda yazdığımız cümlenin Türkçe karşılığı çok açık olarak kendini göstermiş bulunmaktadır:

"Bir has ekmeği tanrı Teşup'un tee'lerine kor/parçalar,,.

Bu suretlede tanrı Teşup'a eklemek kurbanı yapılmış olmaktadır. Vermiş olduğumuz bu kısa izahlardan sonra Hurri dilinde '-la' ve '-er' eklerinin tek başlarına ayrı ayrı çoğul eki vazifesini görmüş oldukları kendiliğinden anlaşılacak olacaktır.

Şimdi '-ar' ekinin gene tek başına çoğul eki vazifesini gördüğünü gösteren ve Eti sahasında geçen misalin izahına gelmiş bulunmaktayız. Eti sahasına ait olan bu misal ilk defa B. Hrozný tarafından işlenmiştir⁶. Hrozný tarafından verilen izahata göre Babil kaynaklarında 'Kaş, Kiş, Kuş' şeklinde kendini gösteren ve sonraları Yunanlılar tarafından 'Kossaioi, kissioi' adı altında anılan ve Babil'de 500 sene hakimiyet kurmuş olan Kas'ların tesirlerinin ta Anadolunun içlerine kadar duyulduğunu veyahut Anadolunun ortalarına kadar gelmiş olan göç dalgalarının Kas'lar ile

⁶ B. Hrozný, Archiv Orientální (AO) XI S. 203-209.

her hangi bir bağlarının mevcut olduğunu kabul mecburiyeti karşısında bulunmaktayız. Çünkü, atları ile meşhur olan ve daha sonraları teşekkül etmiş olan Asur ordularının süvari kuvvetlerinin meydana gelişinde büyük bir âmil olmuş olan Kas'ların taşımakta oldukları etnik isme bağlı olarak pek çok yer adlarının teşekkül etmiş olduğunu gene Hrozný izah etmektedir.⁶⁾ Bu yer adlarından en mühimleri şunlardır:

Kaş-mir, Hindu-kuş, Kuş-ana, Kafkas ve nihayet Kas'ların Anadolu'daki izlerini gösteren ve Etilerin Anadolu'daki ilk hükümet merkezi vazifesini görmüş olan 'Kuş-ar' şehrinin adı da buraya dahil bulunmaktadır. Bu son ismin mânası gene Hrozný tarafından 'Kuş-lar' olarak tâyin edilmiş bulunmaktadır. Bu mânaya göre bu günkü Türkçemizin çoğul eki olan '-lar' Etilerin Anadolu'daki en eski hükümet merkezi olarak teşkil ettikleri şehrin adında '-ar' şeklinde kendini göstermiş bulunmaktadır. Bu suretle tek başına '-ar' ekinin de çoğul eki vazifesini görmüş olduğu ikinci bir misalle kuvvetlenmiş oldu. Bu vaziyete göre Kuşar şehrini ilk defa kurmuş ve iskân etmiş olan halk Türk diline yakın akrabalık izleri gösteren bir dil konuşuyorlardı demektir. Bunların da Etilerden başka kimse olamayacağı açık olarak meydandadır. Diğer taraftan şu noktayı da burada kayıt etmek her halde faydalı olacaktır. Kuş-ar şehrini ilk defa kurup iskân etmiş olan halk Babil üzerinde hakimiyet kurmuş olan Kas'lar ile her halde sıkı bir surette münasebette idiler.

Yalnız başına "-ar,, ekinin çoğul eki olarak kullanıldığını gösteren ve Etrüsk dilinde geçen misallere gelince, Etrüskler hakkında etraflı bilgi veren W. Brandenstein bu yolda ilk misalin izahını yapmış bulunmaktadır⁷⁾. Adını yazdığım bilgin Etrüsk diline ait olan ve "oğul,, mânasına gelen "clan,, kelimesini ele almakta ve bunun çoğul şekli olan "clan - ar = oğul - lar,, ifadesini Türkçedeki "at - lar,, ifadesi ile mukayese etmektedir. Gerek Hrozný gerekse Brandenstein tarafından, bu "-ar,-er,, ekinin çoğul eki olarak bulunduğu eski diller ile Türkçe arasında bir bağın mevcut olması fikri kabul edilmiş bulunmaktadır. Etrüsk dili ile Türkçe arasında bu bakımdan bir bağın mevcut olduğu aşikâr olduğu

⁷⁾ W. Brandenstein, Der Alte Orient (AO) XXXV ı S. 38-40; Fritz Schachermeyr, Etruskische Frühgeschichte S. 246, 247.

gibi Etrüskler ile Anadolu'nun ortalarında bir etnik gurup adı olmakla beraber aynı zamanda ilk hükümet merkezi adı olan Kuş-ar şehrini kurmuş ve iskân etmiş olan insanlar arasında da yakın bir bağın mevcudiyeti hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir durum arz etmektedir. Tek başına "-ar," ekinin çoğul eki olarak kullanıldığını gösteren ve Etrüsk dilinde geçen daha başka misaller de vardır. Bahis mevzuu olan dilde "aiş," kelimesi tanrı mânasına gelmektedir. Bu kelimeyi çoğul şekline sokarak "tanrılar," demeliğimiz için "aişar," veya "aişaraş," şeklinin meydana getirilmesi lâzım gelmektedir ki aynı ekin burada da aynı vazifeyi görmüş olduğu meydandadır.⁸ "-ar," ekinin tek başına Etrüsk dilinde, Hurri dilinde ve Eti sahasında aynı vazifeyi görmüş olması bu bakımdan eski çağda bu üç kol arasında bir bağın mevcudiyetini gösterdiği gibi aynı "-ar," ekinin Türkçedeki çoğul ekinde de bulunması ve daha aşağıda göreceğimiz daha başka bağların varlığı Türk dilinin eski çağlardanberi Önasya sahasında kültür dili olarak mevcut olduğunu göstermektedir.

Eski çağlardan alınmış misallere dayanarak yürüttüğümüz bütün bu muhakemelerimiz nispeten daha yeni çağlarda yaşamış etnik guruplar arasında aynı hususiyeti görmüş olmakla yani Türkçemizin çoğul eki olan "-ler, -lar,"ın muayyen bazı şartlar altında "-la, -ar," şeklinde ayrı ayrı vazife gördüğünü gösteren daha yeni vesikaların mevcudiyeti ile bizim görüş tarzımız kuvvet bulmuş olmaktadır. Nispeten daha yeni çağlara ait olan vesikaların Avarlarda geçtiğini burada kaydetmekle iktifa edeceğim⁹. Diğer taraftan bu "-la," ve "-ar," çoğul ekinin ait olduğu dil gurupunun yaşamış olduğu sahalarda sonradan kendini göstermiş bulunan ve İndo-Germen dili gurupuna bağlanan bazı etnik kolların da bu eki yani "-ar," ekini yeni gelmiş oldukları ülkenin eski kültürlerinin tesirleri altında kalarak dillerine aynen aldıklarını da biliyoruz⁹.

Yukarıda Hurri dilinde üç türlü çoğul ekinin mevcut olduğunu söylemiştim. Şimdi buraya kadar vermiş olduğumuz izahat ile bu cihet daha iyi anlaşılabilir bulunmaktadır. "-na, -la, -ar," dan

⁸ Friedrich Slotty, AOr. IX 3 S. 378-404; Paul Kretschmer, Glotta XXX S. 88; Krahe, Indogermanische Forschungen (IF.) XLVI S. 185.

⁹ C. Autran, Suffixes pluriels Asianiques et Caucasiens, Babyloniaca VIII S. 58-135.

ibaret olan bu üç ek hemen aynı vazifeyi görmek için kullanılmış bulunmaktadır.

Hattâ bazan bu eklerden biri değerinin yerine geçebilmektedir. Filhakika Boğazköyünde bulunan ve henüz yayınlanmamış olan bir metinde¹⁰ şöyle bir ifade geçmektedir: "DİNGİR^{mes}-ella attayanapa,,. Hurri dilinde olan bu ifadenin izahına girişmeden önce Türkçe karşılığını yazalım: "Ata tanrılar,,. Hurri dilinde bu gibi ifadeleri teşkil etmek için "DİNGİR^{mes}-na attaya-na,, tarzında terkipler meydana getirmek bu dilin gramer yapısı icabı olduğu halde burada birdenbire "DİNGİR^{mes}-ella,, şeklinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bu misal bize Hurri dilinde çoğul eki olan "-la,, ve "-na,, eklerinin birbirlerinin yerlerine kullanılabilmekte olduklarını göstermektedir. "DİNGİR^{mes}-ella,, şeklindeki ifadelerin geçişi çok nadir olmakla beraber çoğul eklerinin birbirlerinin yerlerine geçebildiklerini göstermesi bakımından mühim olduğu gibi bu son yazdığım ifadenin Türkçemizdeki "tanrılar,, ifadesinden hemen hiç bir ayrılık göstermemesi de dikkati çekmektedir. Keza "tuminilla,, ifadesi de bunun gibi olup mânası "dörtler,, demektir.

Çoğul eki "-la,-le,, nin Eti dilinde kullanılma tarzını yazımızın son kısmında ele almak istiyoruz.

Türkçemizin öz malı olan "-ler, -lar,, çoğul ekinin tarihin ilk çağlarında muhtelif şartlar altında ayrı olarak yani "-la,, ve "-ar,, şekillerinde vazife görmüş olduklarını bu suretle tesbit ettikten sonra şimdi gene tarihin bu ilk çağlarında bu çoğul ekinin bizim bugünkü dilimizde olduğu gibi aynı şekilde yani "l,, ve "r,, sadasız harflerinin birbirleri ile bir sadalı harf ile birleştirilmiş şekilde kendini göstermekte olduğunu belirten belgenin izahına gelmiş bulunmaktayız. Bir tarafta çoğul ekinin "-la, -le,, ve "-ar, -er,, şekillerinde ayrı ayrı kullanılmış olmasına mukabil diğer tarafta gene aynı vazifeyi ifa etmek için bu iki ekin birleşik bir şekilde kendini göstermiş olmasını nasıl izah edebileceğiz? Bu izaha geçmeden önce bu eski çağlarda çoğul ekini bugünkü kullandığımız şekli ile ihtiva eden misali burada ele almamız lâzım gelmektedir.

¹⁰ V. Brandenstein, ZDMG 91 S. 560-576; P. Jensen, Zeitschrift für Assyriologie XIV S. 174, 175.

Hurri dilinde hemen daima yanyana yazılan bir veya bir çift tanrı vardır. "Hutena Hutellurra,, şekillerinde geçen bu çift tanrı adı yalnız Hurice yazılmış olan metinlerde değil aynı zamanda Etice yazılmış ve bayram törenlerini tasvir eden metinlerde de geçmektedir.¹¹ Filhakika Ninve şehrinin kadın tanrısı olan İŞTAR için yapılan bir töreni tasvir eden bir metinde bu Hurri tanrısına da kurbanlar takdim edilmekte olduğunu görmekteyiz. Bundan başka bu tanrı adı Boğazköyünde bulunan ve Gilgameş destanının Hurri dilindeki tercümesini ihtiva eden metinde de zikredilmektedir.¹² Keza aynı tanrı adı aynı yazış şekli altında Raş Şamrâ metinlerinde geçmektedir.¹³

Diğer taraftan Hurri kültür çevresine mahsus olan bu tanrı adının Eti yazı dilindeki mukabilleri daima ^dGUL-şeş ^dMAH^{mes} şeklinde yani çoğul halinde kendini göstermektedir. Bu son yazdığım tanrı adları üzerinde burada fazla durmıyacağım. Yalnız bu tanrı adları ile Eti'lerin ev ve şahsi himaye tanrılarını ifade etmek istediklerini söylemekle iktifa edeceğim¹⁴. Burada üzerinde durmadan geçeceğim ve sadece kaydetmekle iktifa edeceğim diğer bir nokta da şudur: Hurri kültür çevresine mahsus olan Hutena Hutellurra tanrı adının Eti metinlerinde de aynı şekilde geçmiş olmasına rağmen tekrar ^dGUL-şeş ^dMAH^{mes} adlarını kullanmış olmalarının ifade ettiği mâna ne olabilir?. Bu hususta verilmesi gereken izahat için elimdeki malzemeyi henüz kâfi bulmuyorum. Bundan maada burada gene kısa olarak temas edilmesi lâzım gelen diğer bir nokta da kendini göstermiş bulunmaktadır. Aceba Hutena Hutellurra yazış şekilleri ile ayrı ayrı iki tanrının ifadesi mi yapılmış olmakta yoksa aynı tanrı adının iki türlü yazış şekli ile karşı karşıya mı bulunmaktayız. Bu hususta bu sahada çalışan bilginlerin bazıları tarafından yazılar yazılmış ve münakaşalar yapılmıştır¹⁴. Bu münakaşalardan çıkan en esaslı neticelere göre Hutena Huttellurra yazış şekilleri ile ya bir tanrı çiftinin ifadesi

¹¹ B. Hrozný, AOr. IV S. 121, 123; Brandenstein, ZDMG 91 S. 563-573; KUB X 63 l 5.

¹² KUB VIII 60 ÖY II; KUB XXVII 1 II 42; KUB XXIX 8 III 47-49.

¹³ Charles Virolaud, Syria X metin S. LXIV No. 4 sat. 32, 43.

¹⁴ Albrecht Götze, The Hittite Ritual of Tunnawi S. 55-63; Friedrich Hrozný, Zeitschrift für Assyriologie Neue Folge (ZA NF) IV S. 180-184; AOr. IV S. 123; Emil Forrer, Revue Hittite et Asianique I S. 144-149.

yapılmış olmakta yani bunlardan biri erkek diğeri de kadın tanrıyı ifade etmiş olmakta veya her ikiside dişi tanrı çiftinin ifadesini yapmak için kullanılmış bulunmaktadır. Fakat varılan bu netice de tatmin edici görünmemektedir. Çükü aşağıda vereceğim izahattan açık olarak anlaşılacağı gibi bu yazış şekillerinin hiç birinde kadınlık veya erkeklik hususiyetlerini gösteren hiç bir işaret yoktur. Şu halde bu yazış şekli ile Hurri yazıcısı neyi ifade etmek istemiştir?. Bu sorunun cevabını vermeden önce evvelâ bu yazış şekillerini ele alıp onları tahlil edelim. Bir defa her iki yazış şeklinde müşterek olan bir "Hute-, kökü vardır. Bu esas kök üzerine eklenmiş ve birbirinden ayrı iki ek kelimeleere başkalık vermektedir. Bu ekler de birinde "-na,, diğesinde ise "-llurra,,dır. Bizim burada ilk defa tesbit edeceğimiz mesele bu eklerin ne mânaya geldikleri noktasında kendini göstermektedir. Biraz yukarıda Hutena Hutellurra adını taşıyan tanrıların Eti kültür çevresinde hemen daima çoğul halinde bulunan ^d GUL ^{-şes} ^d MAH ^{mes} ifadeleri ile gösterilmiş olduğuna işaret etmişim. Şuhalde Hurri kültürü çevresine mahsus olan yazış şeklinin de çoğul halinde bulunması icabetmektedir. Zaten bu keyfiyet bu sahada çalışan büyük bilginler tarafından da görülmüş ve bu noktaya dikkat çekilmiştir ¹⁵. Filhakika Hutena Hutellurra ifadeleri çoğul hallerinde bulunmaktadır. Zaten "Hute-na,,daki "-na,,ekin Hurri dilinde çoğul eki vazifesini gördüğünü yukarıda izah etmişim. Aynı şekilde "Hutellurra,,ifadesindeki "llurra,,eki de çoğul eki vazifesini görmüştür. Bu son çoğul ekinde açık olarak görüldüğü gibi eki teşkil eden "l,,ve "r,,sadasız harfleri çiftleşmiştir. Bu çiftleşme keyfiyeti her halde ya yazış veya lehçe farkından ileri gelmiştir.Şuhalde bu çift olan sadasız harfleri tek bir hale getirecek olursak ekin ifade ettiği mânada hiç bir değişiklik olmayacak demektir. Bu zaman bu ek "-lur,,şekline girmiş olur. Verdiğimiz bütün bu izahata göre asıl çoğul ekinin muhakak olarak "-lur,,şeklinde olduğunu emniyetle kabul edebiliriz. Şimdi, bugünkü Türkçemizin öz malı olan "-ler,, "-lar,, çoğul eki ile İsa'dan önce takriben 1500-2000 yıllarında yazılmış olan çivi yazılı kaynaklarda kullanılmış olan "-lur,, çoğul ekinin birbirlerine sıkı bir surette bağlı olduklarını görmeyecek tek bir göz var mıdır?.

¹⁵ J. Friedrich, KBHG S. 6, 10, 11.

Varmış olduğumuz bu neticenin doğurduğu ve burada temas edilmesi lâzım gelen birkaç soru akla gelmektedir. Türkçemizin çoğul eki olan “-ler,, “-lar,, ilk çağlarda “-la,, “-ar,, şekillerinde ayrı ayrı çoğul eki olarak kullanılırken birdenbire karşımıza “-lur,, olarak birleşik bir şeklin çıkışını nasıl izah edebileceğiz?. Diğer taraftan bu şeklin birleşik olarak geçişi ilk defa bu tanrı adının yazılış şeklinde kendini göstermiş bulunmaktadır. Bunun yalnız bir tanrı adının yazılış şeklinde kullanılmış olması acaba hususî bir mâna mı ifade etmektedir?... Bu ve bunlara benzer sorular üzerinde fazla durmak için elimizde bol malzeme yoktur. Yalnız T. Kowalski ve K. Grönbech ile aynı fikirde olarak şu nokta üzerinde durabiliriz.

Türkçenin ilk çağlarında çoğul eki olarak üç türlü ek kullanılmakta idi. Bunlarda “-la,, “-ar,, “-na,, ekleridir. Bunlardan üçüncü ek olan “-na,, dilin gelişme yolunu takip edemiyerek, yürüyememiş zamanla ortadan kaybolup gitmiştir. “-la,, ile “-ar,, ise zamanla dilimizin gelişme yolunda geçirmiş olduğu değişimleri takip ederek birleşmiş ve ilk defa “-lur,, şeklini almış, daha sonraları “-ler “-lar,, şekillerine de girerek Türk dili guruplarının tek çoğul eki vazifesini görmüştür.

Şimdi yukarıda sormuş olduğumuz bir soruya burada tekrar dönmecliğimiz lâzım gelmektedir. Verdiğimiz bütün bu izahattan sonra asıl şekline getirdiğimiz “Hute-na, Hute-lur,, ifadelerinde kadınlık veya erkeklik gösteren hiç bir işaretin mevcut olmadığı meydandadır. Her iki kelimedede müşterek olan “Hute-,, kökü üzerine çoğul eklerini alarak meydana gelmiştir. Yalnız aralarındaki ayrılığı meydana getiren eleman birinde çoğul ekinin “-na,, olmasına mukabil diğerinde “-lur,, ekinin kullanılmış olmasıdır. Çoğul eklerinin başka başka oluşu tanrıların cinsiyetlerinde bir ayrılık meydana getirip getirmediğini bilmiyoruz.

Verdiğimiz bütün bu izahat sonunda; Türkçemizin isimleri çoğul haline sokmak için kullandığı eki Hurri dilinde de aynı şartlar ve şekiller altında bulmuş olmağımız, bu bakımdan her iki dil arasında yakın bir akrabalığın mevcudiyetini burada tekrar belirtmek bizim için zevkli bir iş olacaktır. Çünkü Türk dilinin gelişme yolunda geçirmiş olduğu kademeler ve bu kademeleri geçmek için içinde yaşamağa mecbur olduğu şartlar ve bu şart-

ların meydana getirdiği dil duygusu ve nihayet bu dil duygusunu ifade edebilmek için kullanılmış olan gramer elemanlarının Hurri dilinde de aynı şartlar içinde aynı vazifeyi görmek için benzer bir yapı dahilinde kullanılmış olması ancak yakın bir akrabalığın mevcudiyeti ile izah edilebilir. Bugün biz isimleri çoğul halinde nasıl tasavvur ediyorsak ve bu tasavvurumuzu dil duygusu halinde harice aksettirmek için hangi gramer kaidelerine uyuyor ve hangi elemanları kullanıyorsak İsa'dan önce en az 2000-2500 yıllarında yaşamış olan ve Anadolu, Suriye, Kuzey Mezopotamya ve nihayet Kafkasların bazı bölgelerinde zamanımıza kadar asla silinmemiş kaybolmamış muazam kültür mahsulü eserler yaratmış ve bırakmış olan insanların da aynı düşünüş çerçevesi içinde aynı dil duygusu ile aynı gramer kaidelerine uyarak aynı çoğul ekini kullanmış olduklarını görmekteyiz. Aradaki uzun yüz yılların asla silemediği ve bugün de en kötü niyetli adamların dahi inkâr edemeyeceği bir durum gösteren bu canlı vesikalar karşısında düşünen, duyan ve iyi niyet sahibi olan insanların aradaki yakın birliğe ancak saygı göstermekten başka yapacakları bir şey kalmıyor demektir.

II

Türkçe ile Etice ve Hurrice arasındaki bağların en önemlisi her üç kolda çok mühim vazifeler ifa eden ve geniş bir kullanma sahasına malik olan "-li," ekinde kendini göstermektedir. Bugünkü Türkçemizin yapısında bu "-li," ekinin önemi çok büyüktür. Dilin yapısında mevcut türlü anlamları ifade edebilmek için hemen bu "-li," eki imdada yetişmektedir. Bu ekin Türk dilinin gramerinde gördüğü önemli işi belirtmek için Türk dili ve lehçeleri üzerinde çalışan bilginlerden biri bu yolda ayrı bir tetkik yaparak bir eser hazırlamış olsa bu eser, biz eski çağ dilleri üzerinde araştırmalar yapanlar için, çok faydalı olacaktır. Bu "-li," eki yardımı ile teşkil edilmiş anlamlardan bir kaçını buraya almak ilerideki izahatımızın iyi anlaşılabilmesi için fayda temin edecektir. Meselâ bir tarafta "iyi-li, kötü-lü, iri-li, ufak-lı, siyah-lı, beyaz-lı," gibi sıfatların sonlarında kullanılmış olduğu halde diğer taraftan da "kadın-lı, erkek-li, şehir-li, köylü, dağ-lı, ova-lı, Parti-li, Halkev-li, lonca-lı, ev-li," gibi isimlerin sonlarına getirilerek ve gene bir taraftan "Ankara-lı, Konya-lı, İstanbul-lu, İzmir-li," gibi şehir adlarının sonlarında kullanıldığı halde diğer taraftan da "altın-lı, gü-

müş-lü, demir-li, bakır-lı, meyve-li,, gibi madde isimlerinin sonlarında ve nihayet "bile-li, göre-li, okuya-lı, yaza-lı,, gibi fiil köklerinin sonlarına getirilerek birbirlerinden temamiyle farklı anlamlar teşkil edilmiştir. Tabii benim burada vermiş olduğum bu misaller çok az ve basittir. Fakat bu yolda tetkikat yapacak olan kimse her halde çok geniş malzeme elde edecek ve bu malzeme bizim eski çağ ile sıkı bir surette temas temin etmeliğimize yardım edecektir. Bugünkü Türkçemizde bu "-li,, ekinin gördüğü işin önemini bu kısa satırlar içinde belirtmeğe çalıştıktan sonra şimdi bu aynı ekin Hurri ve Eti dillerinde gördüğü vazifenin mahiyetini, önemini meydana koyacak olan misallerimizin izahlarına geçelim.

Evvelâ Hurri ve Eti (Hati) isimlerinden hareket etmek istiyorum. Hurri adı üzerinde burada fazla durmıyacağım, çünkü bu hususta gereken izahatı başka yerlerde verdim. Yalnız burada Hurri adı ile bir şehrin ifade edilmiş olduğunu ve bu şehrin de Güney Anadolu şehirlerinden Urfa ile bir tutulmak istenildiğini kaydetmekle iktifa edeceğim.¹⁶ Hurri şehrine bağlı olan insanların ifadesini yapabilmek için aynan Türkçemizde olduğu gibi şehir adının sonuna bir "-li,, veya "-la,, eki getirilmektedir. Bu suretle kelime "Hur-li,, veya "Hur-la,, şeklini almaktadır ki bu şekil Türkçemizdeki "Ankara-lı,, "Konya-lı,, ifadelerinden hiç bir suretle ayrılık göstermemektedir. Çünkü "Hur-li,, yazış şekli ile metinler Huri şehrine mensup insanları ifade etmektedirler. Ve bu şekilde bu ad bu insanların etnik adı haline gelmiş bulunmaktadır. Hur-li veya Hur-la yazış şekli Eti metinlerine mahsus olup bizzat Hurri metinlerinde bu türlü anlamları ifade edebilmek için "-li,, yerine "-he,-hi,, ekinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Hurri dilinde „-he,-hi,, ekinin aynen "-li,, ekinin görmekte olduğu aynı vazifeyi ifa etmek için kullanılmış olduğunu daha aşağıda vereceğimiz misaller daha açık olarak gösterecektir. Hur-li yazış şekli ile bir etnik gurup adı elde edildikten sonra bu etnik grupun dilini ifade edebilmek için de Türkçemizin "-ce,, ekine tekabül eden ikinci bir "-li,, eki kelimeye eklenmektedir. Bu suretle de "Hur-li-li,, şekli elde edilmiş olmaktadır. Bu son şeklin Türkçe karşılığı "Huri-

¹⁶ Ferdinand Sommer, Die Ahhijava-Urkunden S. 42-47; B. Hrozný, AOr I S. 91 vd. , 253 vd. ; A. Ungnad, Subartu S. 130-136.

li-ce,, demektir. Burada açık olarak görüldüğü gibi Hurri dilini ifade edebilmek için bir şehir adı olan Hurri kelimesinin sonuna ayrı ayrı mâna ifade eden iki "-li,, eki getirilmiştir. Bugünkü Türkçenin "-ce,, ekine tekabül eden ikinci "-li,, yi doğrudan doğruya Hurri kelimesine eklemek suretiyle Hurri dilini ifade etmenin imkânı yoktur. Çünkü her hangi bir etnik gurupun dilini ifade edebilmek için o etnik grupun taşımakta olduğu adın sonuna biz Türkler bir "-ce,, eki getirmekteyiz. Meselâ Türkçe, Fransızca, İngilizce gibi. Buradaki Türk, Fransız, İngiliz kelimeleri bir milleti, bir insan topluluğunu ifade etmektedirler. Yani birer etnik addırlar. Bu insan topluluklarının dillerini ifade etmek imkânı ancak onların etnik adlarının sonlarına bir "-ce,, eki getirilmek suretiyle elde edilmiş bulunmaktadır. Bunun haricinde bu etnik guruplar ile ilgili her hangi bir yer, şehir adının sonuna bu "-ce,, ekini getirmek suretiyle onların dillerini ifade etmek imkânı yoktur. Meselâ Fransız dilini ifade edebilmek için Fransa kelimesini alıp onun sonuna "-ce,, ekini getiremeyiz. Keza Türk dilini ifade etmek için Türkiye kelimesinin sonuna "-ce,, ekini getirmek imkânı yoktur. Çünkü Fransa ve Türkiye etnik bir gurup adı olmayıp bilâkis bir toprak bütünlüğünün, bir devletin adıdır. Bu topraklara sahip olan insanların taşıdıkları etnik ad "Türk, Fransız,,dır. Bunların dillerini ifade edebilmek için ancak ve ancak bu etnik adlarından istifade edilebilmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Hurri şehrine mensup olan insanların dillerini ifade etmiş olmak için bu hususta işe yarayan ek doğrudan doğruya şehir adını gösteren kelimenin sonuna getirilememektedir. Evvelâ şehir adının sonuna yukarıda izahını yaptığımızı bir nispet eki olan birinci "-li,, eki getirilerek o şehre mensup insanların etnik adı teşkil edildikten sonra onların dillerini ifadeye yarayan ikinci "-li,, eki kelimeye eklenebilmektedir. Bu suretle kelime "hur-li-li,, şeklini almış bulunmaktadır. Bu ifadenin Türkçedeki "İstanbul-lu-ca,, ifadesinden hiç bir ayrılığı yoktur.

Vermiş olduğumuz bütün bu izahatın doğru olduğunu gösteren başka delil ve misaller de vardır. Meselâ "Pala,, adında bir şehir vardır. Bu şehre bağlı olan insanların dillerini ifade edebilmek için hiç bir zaman "Pala-li,, şekli kullanılmamaktadır. Bilâkis Türkçemizin "-ce,, ekine tekabül eden bu "-li,, eki getirilmeden önce Pala şehrine bağlı olan insanların etnik adlarını teşkil etmek

mecburiyeti vardır. Bu zaman burada Türkçenin nispet eki olan “-li,, değil, mahiyeti bizce meçhul olan bir “-umna,-umni,, eki kullanılmış bulunmaktadır. Bu suretle “Pala-lı,, demek olan “Palamna,, şekli meydana çıktıktan sonra bu şehre bağlı olan insanların dillerini ifadeye yarayan ve Türkçenin “-ce,, ekine tekabül eden “-li,, eki de kelimeye eklenmek suretiyle “Pala-umni-li,, ifadesi teşkil edilmiştir. Bu son şeklin mânası “Pala-lı-ca,, demektir. Bunun gibi misalleri çoğaltmak imkânları her zaman için mevcuttur. ¹⁷

Etiler, Hurri dilini ifade etmek için bir şehir adı olan “Hurri,, kelimesinin sonuna birbirlerinden tamamiyle ayrı mahiyete malik olan iki “-li,, eki getirdikleri halde kendi dillerini ifade etmek için yalnız Türkçenin “-ce,, ekinin karşılığı olan bir “-li,, eki kullanmaktadırlar. Bu suretle “Eti-ce,, demek olan “Hatti-li,, şekli meydana çıkmıştır. Burada görüldüğü gibi iki “-li,, yoktur. Çünkü Hatti bir şehir adı olduğu gibi aynı zamanda bir etnik grup adıdır. Bundan dolayı bu etnik gruba mensup olan insanların dillerini ifadeye yarayan ve Türkçenin “-ce,, ekine tekabül eden ikinci “-li,, yalnız olarak kelimeye eklenmek suretiyle iktifa edilmiştir. Bundan başka “Hatti,, adının hem şehir hemde bir etnik grup adı olduğunu gösteren diğer misal ve deliller de vardır. Filhakika Eti’ler kendi dillerini ifade etmek için bizim bugünkü Türkçemizin “-ce,, ekinin karşılığı olan bir “-li,, ekini kullanmış oldukları gibi kendilerine mensup bir adamdan bahsedecekleri zaman da Türkçede nispet eki vazifesini gören “-li,, ekinin aynı olan bir ek kullanmış bulunmaktadır. Eti metinlerinden biri şöyle başlamaktadır :

“UM. MA ¹Papanikri LÚ Hatti-li ŞA KUR ^{ura}Kumanni,,. ¹⁸ Evvelâ Etilerin yazı diline ait olan bu cümlenin Türkçe karşılığını verelim : “Kumani şehri ülkesinin Hatti-li bir adamı olan Papanikri şöyle der,,. Burada üzerinde durmak istediğim nokta “LÚ Hatti-li,, ifadesinde toplanmış bulunmaktadır. Hatti adı bir

¹⁷ F. Hrozný, Die Sprache der Hethiter S. 50-54; Völker und Sprachen des Alten Chatti-landes S. 26-32; F. Sommer, die Ahhijava-Urkunden S. 42-47, Pauly - Wissowa, Real - Encyclopaedie, Supp. VI S. 166-181.

¹⁸ Keilshrifttexte aus Boghazköi (KBO) V 1 I 1 ; F. Sommer- Hans Ehelolf, Das Hethitische Ritual des Papanikri von Komana S. 2.

şehir adı olarak gösterilmek istenildiği zaman önünde daima şehir mânasını veren determinatifin bulunması gerekmektedir. Burada şehir mânasını veren determinatif yoktur. Ohalde burada şehir kastedilmiş değildir. Burada "Hattı,, adı ile etnik bir gurupun ifadesi yapılmış olmaktadır. Ve bu etnik adın ifade etmiş olduğu halka, millete mensup olan fertlerden bahsedilmek istenildiği zaman bu etnik adın sonuna bir "-li,, ekinin getirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bugünkü Türkçede "Hatti-li,, bir adam derken nasıl bir "-li,, eki kullanmakta ise Etiler de aynı anlamı ifade edebilmek için aynı eki aynı şekilde kullanmış bulunmaktadırlar. Bu itibarla buradaki "Hatti-li,, ifadesi bugün her zaman kullanmakta olduğumuz "Osman-lı, Selçuk-lu, Karahan-lı, Karakoyun-lu, Akkoyun-lu, Karaman-lı, Germiyan-li,, gibi ifadelerden hiç bir suretle ayrılık göstermez.

Hurri ve Eti adlarına bağlı ve burada izahları yapılması gereken meseleler şimdilik bundan ibarettir. Şimdi bizzat Etilerin yazı dilinde bizim "-li,, ekinin görmekte olduğu vazifenin önemini belirtecek olan izahatımızın tesbitine başlayalım. Bu hususta verilecek misallerimiz çoktur. Fakat ben burada, Ernest Chantre tarafından ilk defa bulunmuş olan ve ilk Eti tableti olarak gösterilen bir tablette tasvir edilmiş olan bir töreni ele almak suretiyle işe başlamak istiyorum. E. Chantre tarafından ilk defa bulunup yayınlanmış olan¹⁹ bu Eti tableti bugün Louvre müzesinde bulunmaktadır. Bundan sonra aynı tablet Albrecht Götze tarafından çivi yazılı olarak²⁰ ve ayrıca gene aynı bilgin tarafından işlenmiş olarak²¹ yayınlanmış bulunmaktadır. Şimdi bu Eti metninin muhtevası üzerinde burada esaslı olarak durmağı izah etmek istediğim noktanın iyi anlaşılması için lüzumlu bulmaktayım. Evvela metnin sırasıyle transkripsiyon ve tercümesini verelim:

"ma-a-an LUGAL-uş uruArinnaz uruHattuşi paizzi
 nu LÚ GİŞ. PA telipuri kişşan halzai
 uruTauniya-il uruTuhuppiya-il
 uruAlışa-il uruZişişuna-il
 uruAmmuna-il uruHattena-il,,

¹⁹ Ernest Chantre, Mission en Cappadoce, Paris 1898.

²⁰ A. Götze, Verstreute Boghazkö' - Texte (VBoT.) No. 68.

²¹ A. Götze, Revue Hittite et Asianique (RHA) I S. 18-30.

Şimdi Etilerin yazı diline ait olan bu metin parçasının Türkçe karşılığını verelim:

“Eğer hakan Arinna şehrinden Hattuş şehrine giderse!
Ozaman teşrifatçı olan adam nahiye müdürlerini(??) şöylece
takdim eder :
Tauniya-lı, Tuhuppiya-lı, Alişa-lı, Zipişhuna-lı, Ammuna-lı,
Hattena-lı,,

Burada verilmesi gereken izahata girişmeden önce bunun gibi aynı sahneyi tasvir eden diğer bir metin parçasını da buraya aldıktan sonra onunla birlikte izahını yapmak daha faydalı olacaktır. Yukarı aldığım metin parçası asıl tabletin önyüz ikinci sütunundan alınmış bir kısımdır. Şimdi aşağı yazacağım metin parçası da aynı tabletin arka yüzündeki üçüncü sütunundan alınmış bir kısımdır.

“ma-a-an LUGAL-uş ^{uru}Hattuşaz
^{uru}Matilla paizzi nu LÚ GİŞ. PA LUGAL-i
LÚ^{mes}AGRIG kişsan tar-kum-mi-e-iz-zi
^{uru}Zalpu-il ^{uru}Tuhuppiya-il
^{uru}Zişparna-il ^{uru}Gaşşamu-il
^{uru}Alişa-il ^{uru}Şakuktiya-al
^{uru}Hakmişşya-il ^{uru}Tapikkiya-al
^{uru}İştahara-al ^{uru}Malazziya-il,,

Bu metin parçasının da Türkçe karşılığı şudur:

“Eğer hakan Hattuş şehrinden
Matilla şehrine giderse! Ozaman teşrifatçı olan adam hakana
belediye reislerini(??) şöylece takdim eder :
Zalpa-lı, Tuhuppiya-lı,
Zişparna-lı, Gaşşamu-lı,
Alişa-lı, Şakuktiya-lı,
Hakpişa-lı, Tapikkiya-lı,
İştahara-lı, Malazziya-lı,,

Tercümelerini vermiş olduğum bu iki metin parçasından anladığımıza göre Eti hakanı seyahata çıkmıştır. Metnin birinci kısmı hakanın Arinna şehrinden baş şehir olan Hattuş şehrine dönüşünü ikinci kısmı ise baş şehir Hattuş'dan Matilla şehrine gidişini tasvir etmektedir. Her iki metin parçasında iki memuriyet adı geçmektedir ki bunların bugünkü ifade ile karşılıklarını tam ve esaslı ola-

rak bilmiyorsak da ben bunların Türkçe karşılıklarını verirken birine nahiye müdürü (telipuri), diğerine de (AGRİG) belediye reisi dedim. Tabii bu mânalar bugünkü ifadeye uyarak vaziyeti daha iyi izah etmiş olmak için verilmiştir. Çünkü bunların Eti hakanlarının muhtelif şehirlere yerleştirmiş oldukları dini veya idari hizmetleri çeviren en yüksek memuriyetleri temsil ettikleri muhakkaktır. Zaten burada bunların temsil etmekte oldukları memuriyetlerin mahiyetlerini tesbit etmek gayesinde olmadığım için bu nokta üzerinde fazla durmayacağım. Burada kendi adları verilmemiş olan gerek "AGRİG,, adamları gerekse "telipuri,, adamları ayrı ayrı muhtelif şehirleri temsil etmektedirler. Teşrifatçı bunları hakana takdim ederken mensup oldukları şehir adlarının sonlarına bir "-il,, veya "-al,, eki getirmek suretiyle onların hangi şehri temsil etmekte olduklarını belirtmiş bulunmaktadır. Buradaki durumu daha iyi anlatmış olmak için bugün her zaman geçmekte olan bir hadiseyi elimize alalım ve buradaki durum ile karşılaştıralım.

Reisi Cumhur Hazretlerinin ilkdefa bir teftiş seyahatına çıktıklarını ve bu arada Konya Vilâyetine uğradıklarını kabul edelim. Konya Vilâyet merkezine geldikleri zaman Kendilerini karşılamak için Konya Vilâyetinin bütün kazalarından birer mümessil gelip vilâyet merkezinde toplanacaktır. Gelen bu mümessillerin ya belediye reisleri veya nahiye müdürleri olduğunu da kabul edelim. Konya Valisi bunları Reisi Cumhur Hazretlerine takdim ederken bu kaza mümessillerinin kendi adlarını değil temsil etmekte oldukları kaza adlarını söylemek suretiyle takdim ettiğini de kabul edelim. Bu zaman Vali her bir mümessili takdim ederken onun temsil etmekte olduğu kaza adının sonuna bir "-li,, eki getirerek o mümessilin o kazaya mensup olduğunu belirtecektir. Meselâ "Bozkır-lı, Beyşehir-li, Akşehir-li, Karaman-lı, Emirdağ-lı Ermenek-li,, gibi. Şimdi izahını yaptığım ve bugüne ait olan aynı durum yukarıda yazdığım Eti metinlerinde de geçmektedir. Orada da muhtelif şehir veya kazalara mensup olan mümessiller Eti hakanına takdim edilirken kendi adları ile değil mensup oldukları kazanın adı ile çağırılmaktadırlar. Fakat bu zaman her bir şehir adının sonuna Türkçemizde nispet eki vazifesini gören ve Etilerin yazı dilinde de aynı vazifeyi gördüğü sarahatla anlaşılmiş olan bir "-il,, veya "-al,, eki getirilmek mecburiyeti duyulmaktadır. Eti çivi

yazılı metinlerinde geçen bu “-il, -al,, eki ile bugünkü dilimizde kullandığımız “-li,, eki arasında hemen hiç bir fark yoktur. Etilerin yazı dilinde geçen “Hattena-li, Ammuna-li, Alişa-li, Tauniya-li, Hakpişşa-li, Zalpa-li,, gibi ifadelerin bugün kullanmakta olduğumuz “Bozkır-lı, Beyşehir-li, Akşehir-li, Karaman-lı, Emirdağ-lı,, gibi ifadelerden hiç bir ayrılığı yoktur. Bugün taşımakta olduğumuz dil duygusunu İsa’dan önce takriben 1500-2000 yıllarında yazılmış çivi yazılı Eti metinlerinde aynen bulmaktayız. Yazılı vesikalar arasında mevcut bu canlı ve hiç bir zaman inkâr edilemez bir manzara arzeden düşünce birliği, dil duygusu birliği ve bu dil duygusunu ifade edebilmek için kullanılmış olan gramer elemanı birliği karşısında hangi adam çıkıp ta “hayır Eti dili ile Türk dili arasında hiç bir münasebet yoktur,, diyebilir. Herhangi kötü bir maksat ve zihniyet tesiri altında kalınarak gözler ve kalpler karartılabilir. Fakat bu canlı misaller ile yazılı vesikalar arasındaki birlik hiç bir zaman red ve inkâr edilemez.

Nasılki bugünkü dilimizde bu “-li,, eki geniş ölçüde pekçok kullanma sahasına malik ise aynı şekilde Etilerin yazı dilinde de çok olarak kullanılmış olduğunu görmekteyiz. ¹⁷ Hattâ Eti hakanlarının taşımakta oldukları adlar da bu “-li,, ekinden istifade edilerek teşkil edilmişlerdir. Eti hakan adlarındaki bu özellikten dolayıdır ki Eti’lerin yazı dilini İndo-Germen dilleri gurupuna sokmak isteyen bir kısım bilgenler Eti hakanlarının taşımakta oldukları adların İndo-German dili görüş ve kavrayışına göre izah etmek imkânının mevcut olmadığını teslim etmektedirler ²². Fakat yalnız hakan adlarını değil bu yazı dilindeki pekçok hususiyetleri aynı görüş ve kavrayışa göre izah etmek imkânı yoktur. Bu özelliklerin nelerden ibaret olduklarını biraz aşağıda göstermeye çalışacağız. Bundan evvel Eti hakan adlarının nasıl teşkil edilmiş olduklarını ve bu adların teşekkül tarzlarının Türk dili yapısına uyup uymadıklarını tetkik ve izah edelim.

Yaşayan her Eti hakanı ya DİNGİR UTU^{SI} veya Tabarna adını taşımaktadır. Bundan dolayı hüküm süren her Eti hakanı yazdırdığı yazıtların başında hemen daima bu iki addan birini

²² Gordon Childe, *The Aryans (a study of İndo-European Origins)* S. 22-31; John Linton Myres, *Who were the Greeks ?* S, 100-118.

kullanmıştır²³. Fakat bütün Eti hakanları ya Tabarna veya DİN-GİR UTU²⁴ adını taşımakta olduklarından kendilerini birbirlerinden ayırt edebilmek için bu adlar yanında ikinci birer ad daha kullanmak lüzumunu duymuşlardır. İşte bu ikinci adlar sayesinde Eti hakanlarının biri diğerinden ayırt edilebilmektedir. Yalnız bu ikinci adlar hakanlara gelişi güzel verilmiş değildir. Bu ciheti etraflı olarak izah etmiş olmak için metinlerden almış olduğumuz bilgiyi burada kayıt etmek faydalı olacaktır. Etilerin Anadolu'daki ilk hükümet merkezi "Kuş-ar,, şehridir. Bu şehir adının taşımakta olduğu çoğul eki "-ar,, dalayısı ile bu isim hakkında yukarıda izahat vermiştim. Pithana ve Anita gibi Etilerin ilk hakanları olarak görünenler bu şehirde hüküm sürmüşlerdir. Fakat Anita tarafından girilen futuhat harplerinin muvaffakiyet ile neticelenmesinden dolayı Kuş-ar şehri yanında ikinci bir şehrin hükümet merkezi olarak seçildiğini görmekteyiz. Adı "Neşa,, olan bu şehir de her nekadar hükümet merkezi vazifesini görmekte ise de "Kuş-ar,, temamiyle terkedilmiş değildir. Biz bunu, Anitadan sonra gelen Eti hakanlarının da kendilerinin hâlâ Kuş-ar şehrinde hüküm sürmekte olduklarını yazmalarından anlamaktayız. Anita'dan sonra Eti devletinin asıl kurucusu olarak kendini gösteren ve Eti devletinin hudutlarını denizlere kadar genişletmiş olan büyük hakan Tabarna da kendinin Kuş-ar şehrinde hüküm sürdüğünü bildirmektedir²⁴. Eti tarihinde birinci Tabarna adını alan bu büyük Eti hakani öldükten sonra onun yerine Eti tahtına oğlu ikinci Tabarna geçmiş bulunmaktadır. Bu ikinci Tabarna zamanında Eti'lerin üçüncü bir hükümet merkezi kurmuş olduklarını görmekteyiz. Bu son merkez bundan sonraki Eti tarihinde mühim bir mevki sahibi olan Hatuş şehridir.

Burada dikkati çeken bir benzerliği kaydetmeden geçmiyelim: Filhakika Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş seyri Hattili devletinin kuruluş seyri ile bir benzerlik arz etmektedir. Osmanlıların ilk merkezi olan Bursa Hattililerin ilk merkezi Kuşar, Osmanlıların ikinci merkezi olan Edirne Hattililerin ikinci merkezi olan "Neşa,, Osmanlıların üçüncü ve son merkezi olan İstanbul Hattililerin

²³ KBO III 3 I 1-2; 4 I 1-2; 6 I 1-4; IV 12 I 1-4; KUB I 1 I 1-4; 2 I 1-4; XXVI 32 I 1-4; 43 I 2-3; 58 I 1-4; B. Hrozný, AOr. I. 273-299.

²⁴ Edgar H. Sturtevant, A Hittite Chrestomathy S. 182-184.

üçüncü ve son merkezi olan Hatus şehrine tekabül etmektedir. Bir devletin tarihinde en mühim hâdiselerden olan bu merkez değiştirme vakasından sonra ikinci Tabarna kendine bir de Hatusili adını takmış bulunmaktadır. Bu ikinci ad onun hayatında mühim bir mevki sahibi olan Hatus şehrine izafetle verilmiştir. Böylece onun adı "Tabarna Hatusili,, şeklini almış bulunmaktadır.²⁵ Biz bu son şekilde ad taşıyan üç Eti hakani tanımaktayız. İkinci Tabarna kendine ikinci adı alırken şu maksadı takip etmiştir: Kendini aynı suretle Tabarna adını taşıyan babasından ayırt edebilmek. Bundan sonra gelen bütün diğer Eti hakanları da kendilerini ayırt edebilmek için mutlaka ikinci birer ad almak mecburiyetini duymuşlardır. Meselâ Arnavanda da bu nevi ikinci adlardan biridir. Bu ad "arnu,, fiil kökünden istifade edilerek teşkil edilmiştir. Bundan başka Muvatalli, Şuppiluliuma, Muşili, Tuthaliya da bu nevi ikinci adlardandır. Bu adların nasıl teşkil edildiklerini anlayabilmek için şu noktanın kısaca kayıt edilmesi lâzım gelmektedir. Bugünkü Türkçemizde nasıl ki "Ankara-lı, İstanbul-lu,, gibi anlamları ifade edebilmek için şehir adlarının sonuna bir "-li, -lu,, eki getirmekte isek aynı suretle Eti dilinde de bu nevi anlamları ifade edebilmek için şehir veya yer, aşiret, hanedan adlarının sonuna aynı ekin getirilmekte olduğunu görmekteyiz. Meselâ Eti metinlerinde sık sık geçen "Zippalanda,, adında bir şehir vardır. Bu şehrin insanlarından bahsedilmek icabettiği zaman, tıpkı yukarıda muhtelif şehirleri temsil eden memurları hakana takdim ederken şehir adlarının sonlarına bir "-il, -al,, eki ilâve edildiği gibi, aynı şekilde burada da bir "-el,, eki ilâve edilmektedir.²⁶ Böylece yukarıdaki şehrin adı "Zippalandi-el,, şekline girmiş bulunmaktadır ki bunun Türkçe karşılığının "Zippalanda-lı,, demek olduğuna göre arada mühim bir ayrılığın mevcut olmadığı meydandadır. Keza aynı şekildeki muamele "Arinna,, şehir adında da cereyan etmektedir. Gene bu şehre mensup bir insandan bahsedilmek istenildiği zaman "Arinna-el,, denilmektedir ki bunun Türkçemizdeki "Arinna-lı,, dan farkı olduğunu hiç kimse iddia edemez. Bu son verdiğim misal aynı zamanda bir şahıs adı olarak ta

²⁵ F. Sommer-Adam Falkenstein, Die Hethitisch-Akkadische Bilingue des Hattuşili I (HAB) S. 20-28, 200.

²⁶ E. Forrer, ZDMG NF 1-2 S. 230-240; KUB XXVIII 104 III 16-17.

kullanılmıştır. Buna göre bir şehir adının sonuna Türkçede nispet eki vazifesini gören ve aynı zamanda isimlerden sıfat yapmağa da yarayan “-li,, ekinin ilâve edilmesi ile Etilerin şahıs adları da teşkil etmiş olduklarını öğrenmiş olduk. Bu hususu en iyi gösteren misali yukarıda yazdığım hakan adlarında bulabiliriz. Şimdi bu adların nasıl teşkil edilmiş olduklarını ayrı ayrı izah etmeğe çalışalım. “Hatuşili,, adı, bir şehir adı olan Hatuş kelimesinin sonuna Türkçede olduğu gibi bir “-li,, eki getirilmek suretiyle teşkil edilmiştir. Bu eki şehir adının sonuna getirmek suretiyle Hatuşli ifadesi meydana çıkmıştır ki bunun “Ankara-lı,, dan hiç bir suretle ayrılığı yoktur. Muvatalli adına gelince, verilen bu esas dahilinde bunun da izahı kolaydır. Yukarıdaki kaideye göre kelimeyi tahlil edecek olursak “Muvatal-li,, şeklini elde etmiş oluruz. Fakat bu ismin tahlili bundan ibaret değildir. Nispet eki vazifesini gören “-li,, ekinden evvel gelmiş olan “-al,, hecesi de kelimenin aslından değildir. Kelimenin asıl kökü “muvat,, veya “muvaş,, dır. Bu kökün mânasını da biliyoruz: “kuvvet, kudret,, demektir. Şu halde eki ile birlikte bu adın da ifade etmiş olduğu mâna çok açık olarak kendini göstermiş bulunmaktadır: “Muvat-alli=kuvvet-li,, demek olduğuna göre bu adların Türk gibi düşünen ve Türk dili duygusunu ve yapısını kafasına iyice yerleştirmiş olan insanlar tarafından verilmiş ve kullanılmış olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Murşili, Şuppiluliuma ve Tuthalia adları da izah etmekte olduğumuz aynı kaideye uyarak teşkil edilmişlerse de bunların köklerinin ne mânaya geldiklerini katıyetle bilmiyoruz. Murşi-li, Tuthali-a adlarının sonundaki “-li,, bir ek olduğu gibi Şuppiluli-uma da ki -uma da ek olup kökü “Şuppiluli,, olarak kabul etmek imkânı vardır. Fakat bu kökün ne mânaya geldiğini bilmiyoruz. Bazı bilginlerin ²⁷ bu adı bir nehir adından çıkarmak istediklerini de burada kaydetmekliğimiz lâzım gelmektedir. Bu takdirde Şuppiluliuma adını şöyle tahlil etmek icap etmektedir: “şuppi=temiz,, demektir. “luli,, ise şimdiye kadar geçtiği yerlere göre “su sahrıncı,, mânasına gelmektedir. Ve en sonundaki “-uma,, eki de bir nevi nispet eki olarak ve “-li,, ekinin gördüğü aynı vazifeyi görmüş olarak kabul edilmektedir. Buna göre “Şuppi-luli-uma=temiz-sahrıncı-lı,, mânasını vermiş olmaktadır. Fakat gerek bu gerekse öteki vaziyet açık değildir*.

²⁷ E. Forrer, Glotta XXVI S. 178-202.

* Şuppiluliuma adı hakkında lüzumlu olan bilgiyi “Etiler ve Huriler kimlerdir?,, adını taşıyan eserimde etraflı olarak verdim.

İşte bu suretle belli başlı Eti hakanlarının taşımış oldukları adların tahlil ve izahlarını yapmış olduk. Şimdi Eti hakanlarının bu adları ile bugün hâlâ taşımakta olduğumuz adları buraya yan yana yazacak olursak Eti hakan adlarının Türk dili yapısına göre teşkil edilmiş olduklarını açık olarak görürüz. Bu karşılaştırmayı yapalım :

Tabarna Hatuşı-li
 Tabarna Muvata-lli
 Tabarna Murşı-li
 Tabarna Tutha-li-a
 Tabarna Şuppiluli-uma

ve aynen bu Eti hakan adları gibi teşkil edilmiş olan bugün hâlâ kullanmakta olduğumuz şu adları da gözden geçirelim :

Suat Hayri Ürgüp-lü
 İsmayil Hakkı İzmir-li
 Mahmud Kuşada-lı
 Abdülkadir Gölpınar-lı
 İsmayil Hakkı Uzunçarşılı-lı

Bu iki gurupa ait adların her birinin ilk kısımları, yani İsmayil Hakkı, Suat Hayri, Mahmud... Tabarna adları bu adları taşıyan zatların mensup oldukları milliyete dair hemen hiç bir ip ucu vermezler. Eğer bu kısımlara dayanarak onları taşıyan zatların milliyetleri hakkında bir hüküm vermeğe kalkarsak daima yanlış neticeler elde etmiş oluruz. Buna mukabil bu adların ikinci kısımları yani Hatuşı-li, Muvat-alli, Murşı-li, Tutha-li-a, Şuppiluli-uma, Ürgüp-lü, İzmir-li, Kuşada-lı, Uzunçarşılı-lı, Gölpınar-lı kelimeleri bu zatların mensup oldukları milliyeti bize gayet açık olarak göstermektedir. Burada çok açık olarak görüldüğü gibi Türkçenin nispet eki olan -li eki her iki gurup isimlerin teşkilinde kullanılmış ve her iki tarafta aynı vazifeyi görmektedir. Bugün kullandığımız İzmir-li, Kuşada-lı... adları aynen yukarıda izahlarını yapmış olduğumuz Eti hakan adları gibi teşkil edilmişlerdir.

Türkçemizin öz malı olan ve bir şehre, bir birliğe ve bir bölgeye bağlı olan insanların ifadesini yapmak için o şehir, o birlik ve o bölge adının sonuna getirdiğimiz bu "-li," ekinin Eti dilinde gördüğü hizmet yalnız bunlardan ibaret değildir. Nasıki Türkçemizde "iri-li, ufak-lı, iyi-li, kötü-lü," gibi ifadeleri

teşkil etmek için sıfatların sonlarına bir "-li,, eki getirmekte isek aynı şekilde Etilerin yazı dilinde de buna benzer ifadelerin teşkil edilmiş olduğunu görüyoruz. Meselâ "aşşu=i iyi,, demektir. Bunun sonuna "-li,, ekini getirmek suretiyle "aşşu-li,, şekli meydana gelmiştir ki burada "-li,, ekinin görmüş olduğu vazife Türkçedekinden farklı değildir. Keza bu neviden olmak üzere "işhiyul,, "şarnikzil,, misalleri de vardır²⁸. Üzerinde ısrar ile durmak istediğim bu noktanın izahını daha iyi yapmış olmak ve bu bizim "-li,, ekinin Eti dili yapısına ne kadar girmiş olduğunu göstermek için Etilerin yazı dili metinlerinden küçük bir parçayı buraya almağı faydalı buldum²⁹.

"miyanti-li A. ŞAG-ni ʒiŞAR-ni ʒiŞ TİR-ni lie paizzi
taknaşşat d UTU-aş KAS-an paiddu,,

Bu parçanın evvelâ Türkçe karşılığını verelim :

"Meyva-lı tarlaya, bağa, ormana gitmesin, yer altı güneşinin gittiği yola gitsin,,

Bahçe, bağ, tarla ve ormana varmasından korkulan şey tanrının hiddetidir. Bu hiddetin ancak yeraltı güneşinin gittiği karanlık yollara gitmesi yani insanlara zarar vermemesi temenni edilmektedir. Üzerinde durmak istediğim nokta mânadaki bu özellik değildir. Asıl işaret etmek istediğim nokta "miyanti-li,, kelimesinde toplanmış bulunmaktadır. Bu kelime ile onun Türkçe karşılığı olan "meyva-lı,, kelimesi arasında hiç bir bağın mevcut olmadığını iddia edecek tek bir kişi var mıdır?. Bundan maada yukarı aldığım ve Etilerin yazı diline ait olan cümlenin yapı tarzı ile onun karşılığı olan Türkçe cümlenin yapı tarzı arasında mevcut olan benzerliklere dikkat çekmek faydalı olacaktır. Bunlardan başka bu vadide şu iki misali de burada ele almadan geçmeyeceğim: Etilerin yaptıkları bayram törenlerinde tanrılara sundukları kurban maddeleri arasında ekmek te bulunmaktadır. Tanrılara yapılan bu ekmek kurbanları arasında bilhassa "parçalanmış,, ekmekler büyük bir yer tutmaktadır. Bu nevi ekmekler "NİNDA parşulli,, ifadesi ile gösterilmektedir. Bu ifadenin Türkçe karşılığı "parçalı ekmek,, demektir. Etice "parşulli,, ile Türkçe

²⁸ Paul Kretschmer, Glotta XXI S. 77-100; KUB XXVII I 15; J, Friedrich, Hethitisches Elementarbuch (HE) S. 21-22.

²⁹ E. Tenner ZA NF IV S. 188, 189; KUB XVII 10 IV 12-13.

parçalı arasında mevcut olan birliğe dikkati çekmeğe ihtiyaç var mıdır? Parşulli kelimesi "parçalamak,, mânasına gelen "parş,, fiilinden meydana gelmiştir. Bunun gibi, fakat bu sefer de bir isim kökünden istifade edilerek teşkil edilmiş bulunan diğer bir misal de "DUG "Pahunali,, kelimesidir. "Pahhur,, ateş demektir. Bu kelimenin çekimi yapılırken sonundaki "r,, düşmekte ve onun yerine bir "n,, girmektedir. Kelime bu son şeklini aldıktan sonra sonuna bizim "-li,, ekini getirmek suretiyle Eti'ler "ateşli kap,, yani "mangal,, mânasına gelen "DUG Pahunali,, ifadesini meydana getirmişlerdir. Etilerin yazı dilinde geçen buna benzer misalleri çoğaltmak imkânları vardır. ³⁰.

Diğer taraftan bu "-li,, ekinin kullanılmış olduğu kaynaklar yalnız Eti sahasına kapanıp kalmamaktadır. Bu ekin ait olduğu dil tesirlerini daha geniş çevrelere kadar yaymış ve bu çevreler dahilinde birçok izler bırakmıştır. Bunlardan biri "Lemnos,, adasındaki bir dikili taş üzerinde bulunan yazıtlarda kendini göstermektedir. Adı geçen bu ada üzerinde bulunan "Myrina,, şehrine mensup bir adamdan bahsedileceği zaman ve bu şehrin adından istifade ederek bir şahıs adı teşkil edileceği zaman "Morina-il,, denilmektedir ki bunun Türkçedeki "Morina-lı,, dan ayrılığı hemen yok gibidir. Keza aynı kaynaklarda geçen "Phokışiyale,, de Türkçedeki "phoka-lı=Foça-lı,, ifadesinden farklı değildir. Son verdiğim bu misaller Etrüsk diline aittir. Keza gene Etrüsk dilinde Trova şehrine mensup bir adamdan bahsedileceği zaman,, Trovalı,, demek olan "truial,, denilmektedir ki bu da diğer misallerde olduğu gibi aynı birliği göstermektedir. Etrüsk dilindeki bu özellik onların İtalyaya geçmelerinden sonra da yaşamakta devam etmiş, Etrüsklerin Lâtin dili üzerinde bıraktıkları izlerden birini ve belki en mühimmini bu ek teşkil etmiştir. Etrüsk dilinde "-el,-al,, şeklinde kendini gösteren bu ek Lâtin diline geçtiği zaman sonuna bir "-ş,, alarak latinleşmiştir. Bundan dolayı bu ek Lâtincede yazıtlarda "-alış,, şeklinde kendini göstermektedir. Tıpkı Eti hakan adlarının yazı dilinin tesiri ile bazan sonlarına bir "-ş,, alarak "Hatuşi-liş,, Muvat-alliş,, şekillerinde kendini göstermiş oldukları gibi. Etrüsk dilinde aynı suretle nispet eki vazifesini gören bu "-el.-al,, eki Lâtin diline geçtiği zaman vazifesini ve mahiye-

³⁰ J. Friderich, HE. S. 72, 73.

tini değiştirmiş değildir. Etrüsk dilinde hangi mânada kullanılmış ise Lâtin dilinde de aynı mânada kullanılmakta devam etmiştir. Meselâ "Triumphalis, Latialis, Arvalis, Quirinalis,, ifadelerindeki "-li,, eki yukarıdanberi bahsetmekte olduğumuz aynı "-li,, ekidir³¹.

Diğer taraftan aynı özelliğin Lidya dilinde de mevcut olduğunu gösteren misaller üzerinde de biraz durmaklığımız lâzım gelmektedir. Bu dilde Baki şehrinde oturan bir rahipten bahsedileceği zaman "kavis Bakillis,, ifadesinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Buradaki "Bakillis,, in Türkçedeki "Baki-li,, den ayrılığı var mıdır?. Keza aynı kaynaklarda geçen Mane-lis=Mane-li ifadesi de bu gibi misallere dahil bulunmaktadır³². Nihayet Bergama hanedanı kırıllarından "Attalos,, un adı da şimdi izahını yaptığım bu yolda teşkil edilmiş bir isimden başka bir şey değildir. Bu adın Lidya dilindeki ifade şekli "Atalis,, tarzında kendini göstermektedir. Her iki şeklin malik olduğu mâna Türkçedeki "Atalı,, dan hiç bir ayrılık göstermemektedir³³.

Türkçe ve Eticedeki şekli ve gördüğü vazife bakımından aynı olan bu "-li,, ekinin Hurri dilindeki karşılığı bazan "-he -hi,, bazan da aynen "-li,, olarak kendini göstermektedir. Bu "-he,-hi,, şekli her halde bir lehçe farkından ileri gelmektedir. Bu hususu daha aşağıda vereceğim misaller açık olarak izah edecektir. Boğazköyünde bulunmuş olan çivi yazılı metinlerden biri şunları kaydetmektedir :

"^d Hepat ^{uru} Kizvatna-hi,,. Kizvatna, Anadolunun güneyinde bulunan ve Eti çağında meşhur olan bir şehir adıdır. Bu şehirde tebcil edilen ve Hurilerin kadın tanrısı olan "Hepat,, dan bahsedileceği zaman şehir adının sonuna bir "-hi,, eki getirilmiş bulunmaktadır. Bu suretle "^d Hepat ^{uru} Kizvatna-hi,, ifadesi meydana çıkmıştır. Bunun Türkçe karşılığı "Kizvatna-lı tanrı Hepat,, demektir. Türkçedeki "-li,, ekinin Hurri dilinde "-hi,, olarak vazife

³¹ F. Hrozný ZA NF IV S. 171 vd.; Pauly- Wissowa, Reall- Encyclopaedie Supp. VI S. 170 vd. ; C. Autran, Babyloniaea VIII S. 5-135; Enno Littmann, Sardis VI S. 81; Fritz Schachermeyr, Etruskische Frühgeschichte S. 247 vd.

³² paul Kretschmer, Glotta XXI S. 77-100; Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes (WZKM) XXXVI S. 298 vd.

³³ Paul Kretschmer, ÍF. XXV S, 268.

görmüş olduğu bu misalden açık olarak anlaşılmiş oldu. Gene aynı mahiyette olmak üzere şu ifade şekilleri de vardır : ³⁴

“^{uru} Arinna-hi ^d UTU,, Bunun da Türkçe karşılığı “Arinna-lı güneş tanrısı,, demek olduğuna göre “-hi,, eki burada da aynı vazifeyi görmüştür. Bunlara benzeyen şu misaller de ilgiyi çekmektedir: “KUR papa-hhi=dağlı ülke, ^{uru} Ankuva-hi ^d İŞTAR-an=Ankuvali tanrı İŞTARı, ^{uru} Kubuşna-hi İŞTAR-an=Kubuşnalı tanrı İŞTARı, ^{uru} Şamuha-hi ^d Abara=Şamuhali tanrı Abara,,. Bunlardan başka Hurri dilinde yazılmış metinlerde sık sık tekrar edilen “en-na Şamuha-hi-na=Şamuhali tanrılar,, ifadesi de bu nevi misallere dahil bulunmaktadır. Verdiğim bütün bu misallere ve aşağıda vereceğim diğer delillere dayanarak Hurri dilindeki bu “-hi,, ekinin Türkçe ve Eticedeki “-li,, eki gibi aynı vazifeyi görmek için kullanılmış olduğunu anlamak kolaydır. Esasen bu “-hi,, ekinin bir nispet ve aidiyet eki vazifesini gördüğünü bu sahada çalışan bilginler de kabul etmiş bulunmaktadır. ³⁵ Bu hususu daha iyi belirteceğini zannettiğim şu misalleri de elimize almadan geçemeyeceğim: “DİNGİR^{mes} -na aştu-hhi-na=kadınli tanrılar, DİNGİR^{mes} -na duru-hhi-na=erkekli tanrılar,, Türkçedeki ifade tarzının okşar şeklide Hurri dilinde de geçmesi hakikaten ilgiyi çekmektedir. Bu türlü ifadeler bazan böyle birbirlerinden ayrı olarak geçtiği halde ³⁶ bazan da bir birlerine bağlı olarak aynı cümle içinde geçmektedirler: ³⁷ “DİNGİR^{mes} -na aştu-hhi-na DİNGİR^{mes} -na duru-hhi-na=kadınli erkekli tanrılar,,. Bu son misallere ait olmak üzere şu noktayı da kaydetmeden geçmemeliyiz. Kadın kelimesinin asıl kökü “aşt,, erkek kelimesinin asıl kökü de “dur,, olarak kabul edilmektedir ³⁸. Bu kadın ve erkek mânasına gelen kelimelerin sonlarına “-hi,, ekini ilâve etmekle o cinse mensup tanrıların ifadesi yapılmış olmaktadır. Tıpkı Türkçemizde olduğu gibi.

Diğer taraftan gene Hurri dilinde bir şehre, bir bölgeye ve bir birliğe bağlı olan insanları göstermek için yalnız bu “-he, -hi,, eki değil aynı zamanda Türkçe ve Eticede olduğu gibi “-li,-lu,,

³⁴ KUB XXVII 1 II 38 vd.; BO 3068 ÖY 6; KUB XXVII 1 II 49, 50, 70, 71.

³⁵ V. Brandenstein, ZDMG 91 S. 568 vd.; J. Friedrich, KBHG S. 6.

³⁶ KUB XXVII 1 II 27-29.

³⁷ KUB XXVII 1 II 32.

³⁸ V. Brandenstein, ZDMG 91 S. 567; J. Friedrich, Orientalistische Literatur Zeitung (OLZ) 1937 S. 519.

eklerinin de kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bu “-he,-hi,, eki hangi şartlar altında ve hangi vazifeyi görmek için kullanılmış ise “-li, -lu,, eki de aynı şartlar altında aynı vazifeyi görmek için kullanılmış bulunmaktadır. Bu hususları belirtecek bir kaç misali burada elime almakla iktifa edeceğim. Nuzi’de bulunmuş olan çivi yazılı tabletler üzerindeki Huri şahıs adlarının teşkili için bazılarında yukarıda bahsettiğim “-hi,, ekinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.³⁹ Bir tarafta “Hana,, şehrine mensup bir adamdan bahsedileceği zaman “Hani-elli,, yani “Hana-lı,, denilmesine mukabil öbür taraftan da Luptu şehrinde tebcil edilen kadın tanrı İŞTAR’-dan bahsedilmek istenildiği zaman “^d İŞTAR Luptu-hi,, şeklinde ifadeler kullanılmış bulunmaktadır ki bunun da mânası “Luptu-lu tanrı İŞTAR,, demek olduğuna göre bu misallerden biz “-hi,, ve “-li,, eklerinin aynı dil çevresinde aynı vazifeyi görmek için kullanılmış olduklarını açık olarak öğrenmekteyiz. Bundan başka Hurri diline başka, yabancı dillerden alınmış kelimelere bile bizim ötedenberi bahsetmekte olduğumuz bu “-li,-lu,, ilâve edilmek suretiyle birçok meslek adlarının teşkil edilmiş olduklarını da görmekteyiz. Meselâ “halzu,, kelimesi Akad diline ait olup “kale,, mânasına gelmektedir. Bu kelime hem Etiler hem de Hurriler tarafından alınarak kullanılmıştır. Hurriler bu yabancı kelimedenden istifade ederek bunun sonuna bizim “-lu,, ekini ilâve etmek suretiyle “belediye reisi,, mânasına gelen “Halzuh-lu,, kelimesini teşkil etmişlerdir⁴⁰. Bu kelimenin teşekkül tarzı bugün hâlâ kullanmakta olduğumuz “saray-lı,, şehir-li,, ifadelerinden farklı değildir. Aynı şekilde teşkil edilmiş olan şu misali de kaydetmeden geçemeyeceğim. “Manzatu-lu,, mânası “polis,, demek olan bu kelimenin eski Osmanlıcadaki “Zaptiye-li,, ifadesinden hiç bir ayrılığı yoktur. Hurri diline ait olan bu son verdiğim misallerde dikkat edilecek olursa asıl kelime kökü ile bu köke eklenmiş olan “-lu,, eki arasına bir “-h,, getirilmiş bulunmaktadır. Bunun ifade ettiği mânayı henüz bilmiyoruz.

Buraya kadar vermiş olduğumuz bütün bu misaller ve izahattan sonra Türkçe-Etice-Hurriçe arasında gerek gördüğü vazife bakımından gerekse kullanma şekli ve yapı bakımından müşterek

³⁹ Leo Oppenheim, Zu den Fremdsprachigen Personennamen aus Nuzi (WZKM) XLIV S. 198-200.

⁴⁰ J. Friedrich, ZDMG 91 S. 212.

bir ek olarak görünen bu “-li, -lu,, ekinin her üç dil kolunu birbirine bağlayan en esaslı bir unsur olduğunu hiç kimse inkâr edecek bir durum alamaz.

Şimdi gene aynı “-li,, eki dolayısıyla gerek Önasyanın kültür tarihinin durumunu gerekse Türk dilinin bu Önasya çevresinde ne kadar eski çağlardanberi mevcut olduğunu ve buralarda kültür dili olarak hakim bir mevkie sahip olduğunu gösteren bizce çok mühim iki misalin izahına gelmiş bulunmaktayız. Burada izahını yapacağımız bu iki misalin birisini “bakır,, mânasına aldığım “bar-kil,, diğerini de “demir,, mânasına gelen “parzilli,, kelimeleri teşkil etmektedir. Bu iki misali tahlil ve izah etmeden önce bakır ve demir madeninin Anadolunun ve umumiyetle bütün Yakın Doğunun eski çağdaki tarihi üzerine ne kadar müessir olduğunu belirtecek bazı kayıtlar yapmak lüzumunu duymaktayım. Bilhassa Doğu Anadolu da gelişmiş olan maden sanayii ve evvela bakırdan sonra da demirden yapılmış olan türlü cinslerdeki mamul eşyalar bütün Anadoluyu aşarak Suryede, Mezopotamyada tesirlerini gösterdiği gibi bir taraftan da Ege dünyasına ulaşarak oradan Etrüskler zamanındaki İtalya ve Kafkasların ötesi ülkeler ile de bu bakımdan bağlar kurmuş olduğunu görmekteyiz. Bundan maada Doğu Anadolunun ve Kafkaslar ötesi ülkelerin bakır ve demirden yaptıkları eşyalar eski çağda “Erzurum-Sivas-Komana-Zile-Boğazköy-Ankara-Gordiyon-Trova,, yolları ile Çanakkale ve İzmir, oradan da bütün Balkanlara ve Ege dünyasına yayılmış olduğunu bütün delilleri ve buluntuları ile biliyoruz.⁴¹ Gene aynı buluntular vasıtasıyla bütün Akdeniz çevresinin bu Doğu kültürünün tesirleri altında kaldığını hiç kimse inkâr edemiyor. Doğu Anadolunun ilk defa maden sanayini bilen kültür sahibi bir halk tarafından işgal edildiğini ve bu halkın bu havalide evvela bakır, sonrada demir sanayiinde büyük bir maharet göstermiş olduklarını bugün Eski Çağ tarihi ve arkeolojisi üzerinde çalışan bütün bilginler teslim etmektedirler. Bu bölgelerde mevcut olan zengin bakır ve demir madeni cevherlerinin etraflarında her zaman için siyasi kuvvetler teşekkül etmiş ve bunlar hakimiyet kuvvetlerini munhasıran bu maden bölgelerinden almışlardır. Eski çağda evvela bakırın sonrada demirin Önasya kültür tarihindeki mühim mevki

⁴¹ René Dussaud, *Babyloniaca* XI S. 140-146.

bu birkaç satır içinde ifade etmeğe çalıştıktan sonra şimdi bu havaliide bakır ve demiri ilk defa bulan, onlara ilk adı koyan ve bu madenlerden aletler yapan insanların biz Türklerin ecdatları olduğunu gösteren ve yukarıda zikrettiğimiz iki misalin izahlarına gelmiş bulunmaktayız. Evvelâ bakır mânasına aldığımız ve bu madene ilk defa verilmiş bir ad olarak kendini gösteren “barkil,, kelimesi ile işe başlayalım. Bu kelime ve “demir,, mânasına gelen ve aynı şekilde teşekkül etmiş olan “parzillu,, kelimesi üzerinde tetkikat yapmış olan Ferdinand Bork ve diğerleri⁴² bakır mânasına gelen kelimenin asıl kökünün “bark,, olduğunu kabul etmekte ve sonundaki “l,, sadasız harfinin de bir ek olduğunu ve çok eski zamanlarda asıl kelimeye eklendiğini fakat sonraları düştüğünü izah etmektedirler. Şuhalde bu kelimenin “barkil,, şekli en eski şekil olup bakır madenine verilmiş olan ilk adı teşkil etmektedir. Fakat bu kelime üzerinde tetkikat yapmış olan bilginlerden hemen hiç biri bu “l,, sadasız harfinin asıl kelime köküne niçin eklendiğini ve bu ekin kelimeye ne mâna verdiğini hiç araştırmazlar ve buhususta hiç bir şey söylemezler. Halbuki bu vaziyetin izahını yapmak bizim için son derece önemlidir. Birdefa “barkil,, kelimesinin en eski şekli olduğu kabul edildiğine göre durumu şu şekilde muhakeme ederek bu “l,, ekinin “bark,, köküne niçin eklendiğini gayet açık, kati olarak izah etmek imkânı vardır. Bakır cevherlerini ihtiva eden maden parçalarını ilkdefa arayıp bulan insanlar bu maden parçalarında bakırın mevcudiyeti dolaysi ile ona ad korken bakırın da varlığına işaret etmek için bu maden parçalarına “barkil,, adını vermişlerdir. Şuhalde “barkil,, kelimesi saf bakırın adı değil bilâkis bakır cevherlerini ihtiva eden karışık maden parçalarına verilmiş bir ad olmaktadır. Asıl “bark,, kökünün sonuna ilâve edilmiş olan “l,, sadasız harfi bulunan maden parçasının bakır da ihtiva ettiğini ifade edebilmek için kullanılmıştır. Eski çağda cereyan etmiş olan bu ad verme hadisesinin durumunu bugün Türk dilini ana dili olarak kullanan insanların gözü ile muhakeme edersek bakıra ilk adı veren Eski Çağ insanları ile bugünkü Türklerin dil duyguları arasında ne kadar

⁴² Georg Husing, Memnon (Zeitschrift für die Kunst - und Kulturgeschichte des AltenOrients) I S. 213-216; René Dussaud, Babyloniaca XI S. 147; Heinrich Zimmer, Akkadische Fremdwörter als Beweis für Babylonischen Kulturinfluss S.59

yakın bir birliğin mevcut olduğu çok açık olarak kendini gösterecektir. Filhakika bugün kirece ihtiyacı olan bir Türk ustası kireç aramağa çıktığı zaman tamamiyle saf kireç elde edemez. Kireci az çok ihtiva eden muhtelif toprak parçaları elde edebilir. Bu toprak parçalarına bir ad vermek icabederse Türk ustası "kireç,, kelimesinin sonuna bir "-li,, eki ekler, ve toprağın kireci ihtiva ettiğini göstermek için ona "kireç-li,, adını verir. Keza altın arayan bir Türk mühendisi altını ihtiva eden bir toprak bulduğu zaman aynı yoldan hareket ederek ona "altın-lı,, adını verir. Fakat kireçli topraktan saf kireç ve altınlı topraktan saf altın elde edildiği zaman artık altın ve kireç kelimelerinin sonlarındaki "-li,, ekinin kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Sadece "kireç,, veya "altın,, denmekle iktifa edilir. Şimdi izahını yaptığımız ve Türk dilinin yapısını aksettiren aynı durumu, bakırı ilkdefa bulan ve ona ilk adı veren insanların dillerinde de bulmaktayız. "Barkil,, kelimesi bakırı ihtiva eden maden parçalarının adıdır. Fakat saf bakır elde edildiği zaman sonunbaki "l,, ekinin kullanılmasına artık ihtiyaç duyulmamakta ve saf bakır madenine sadece "bark,, adı verilmiş bulunmaktadır. Bakır kelimesinin en eski şekli olarak kabul edilen "bark-il,, kelimesi ile bugünkü Türkçemizin "bakır-lı, altın-lı, kireç-li,, ifadeleri arasında hiç bir ayrılık mevcut olmadığı açık olarak kendini göstermiş bulunmaktadır. Yalnız burada işaret edilmesi lâzım gelen bir nokta vardır. Bugünkü dilimizdeki "bakır,, kelimesinde "r,, sadasız harfi ilk şeklinde "k,, dan önce gelmiştir. Böyle olmakla beraber bu bir ayrılık teşkil edemez. Çünkü bunun gibi sadasız harflerin yer değiştirdiğini gösteren "metatez,,ler eski dillerde pekçok olarak geçmektedir. Buna dair yüzlerce misal vardır. Fakat ben burada bu noktayı aydınlatmağa kâfi gelecek olan şu tek misali anmakla iktifa etmek istiyorum. Doğu Anadolu'da İsa'dan önce 600-900 yılları arasında teşekkül edip yaşamış olan bir beyliğe Asur kaynakları "Urartu,, adını vermektedirler. Bu ad normal olarak bu şekilde yazıldığı halde bazı vesikalarda "Uruatri,, şeklinde kendini göstermektedir. Şuhalde "bark,, misalinde olduğu gibi "r,, sadasız harfi burada da yer değiştirmiştir. Bundan dolayı "bark,, kelimesinin "bakır,, şekline girmiş olması dil kaidelerine aykırı düşmemektedir. Demek ki bakır madeninin en eski adı olan "barkil,, kelimesinin bugünkü Türkçede kullandığımız "bakırlı'dan hiç bir suretle ayrılığı yoktur.

Demir mânasına gelen ve Akad diline yabancı bir kelime olarak geçmiş bulunun⁴² "parzillu,, kelimesi de buna benzer bir tahavvül geçirmiştir. Bir defa kelimenin asıl kökü "parz-, eki de "-llu,,dır. Yukarıda bakır hakkında yürüttüğümüz aynı muhakemeyi burada demir hakkında da yürütmek kabildir. Yani "parzillu,, kelimesi saf demirin adı olmayıp demir cevherlerini ihtiva eden maden parçalarına verilmiş ilk ad olarak kendini göstermektedir. Bunun da ifâde ettiği mâna ve teşekkül tarzı Türkçe deki "demir-li, çelik-li, kurşun-lu,, ifadelerinden hiç bir suretle ayrılık göstermemektedir. Yalnız burada şu kayıdı da yapmalıyız gerekmektedir :

Türk dili guruplarında demir mânasına gelen bir "parz, perz,, kelimesinin mevcut olup olmadığını bilmiyorum. Aradım, fakat saf demiri ifade eden böyle bir kelime bulamadım. Yalnız Çağatay dilinde mızrak mânasına gelen bir "parhi,, kelimesi buldum, fakat bunun da demir mânasına kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum.

III

Hurri dili ile Türkçe arasındaki müşterek bağlardan biri de her iki kolda ek halinde bulunan mülkiyet şahıs zamirlerinin aynı oluşunda kendini göstermiş bulunmaktadır. Türkçenin birinci şahısta isimlerin tekil ve çoğul halindeki mülkiyet zamiri eki "- im,, Huricede "- ivv,, , Türkçenin ikinci şahısta isimlerin tekil ve çoğul halindeki mülkiyet zamiri eki "- in,, Huricede "- iv,, , Türkçenin üçüncü şahısta isimlerin tekil ve çoğul halindeki mülkiyet zamiri eki "- i" Huricede aynen "- i" olarak kendini göstermektedir. Bu eklerden birinci şahıs ekinin Türkçede "-im" olduğu halde Hurri dilinde "-ivv" oluşu bir ayrılık ifade etmez. Çünkü gerek eski dillerde gerekse bugün yaşayan lehçelerde bu "m" ile "v" arasındaki değişmeler çok görülmektedir. Buhusus aydınlatmış olmak için gene Hurri dilinde geçen bazı misalleri buraya alıp "m" ile "v" nin nasıl birbirlerinin yerini tuttuklarını göstermek istiyorum.

Naş-vvu	yerine	Naş-mu
Aga-vvi	"	Aga-mu
El-vvi-kui	"	El-mi-kui
Eka-vvi-şu	"	Eka-mi-şu

kullanılmış bulunmaktadır⁴³. Aynı hususiyet Eti dilinde de kendini göstermiş bulunmaktadır. Filhakika bu dilde de birinci şahıs mülkiyet zamiri eki“-ivv,, üçüncü şahıs mülkiyet zamiri eki de aynen “-i,, olarak kendini göstermektedir. Yalnız Eti dilinde bir fark mevcutsa oda bu mülkiyet şahıs zamiri ekleri Türkçe ve Hurricede olduğu gibi ait olduğu kelimenin sonuna değil bilâkis ait olduğu kelimenin başına gelmiş bulunmaktadır. Bu hususta Eti diline ait olan misallerimizi, çoğul eki gibi, yazımın son kısmına aldım. Şimdi Hurri dilinde bulunan mülkiyet şahıs zamirlerinin durumlarını tetkik edelim. Bunun için bize lâzım olan bir kaç kelime verelim: “Şen=kardeş, atta=ata, paşsithi=elçi, ammat=büyükbaba, aşt=kadın“. Şimdi bu kelimelerin mülkiyet şahıs zamiri eklerini nasıl aldıklarını gösterelim:

“Şen-ivv = kardeş-im	“atta-ivv = atta-am
şen-iv = kardeş-in	atta-iv = ata-an
paşsithi-ivv = elçi-im	ammāt-ivv = büyükbaba-am
paşsithi -iv = elçi-in	ammāt-iv = büyükbaba-an,, ⁴⁵
aşt-i = kadın-ı, karı-sı,, ⁴⁴	

Bütün bu misalleri Hurri dilinde yazılmış herhangi bir yazıtı açıp bulmak kabil olduğu gibi buna benzer misalleri çoğaltmak da kabildir. Yalnız burada şu noktaya dikkati çekmek faydalı olacaktır: Hurri dilindeki üçüncü şahıs mülkiyet zamiri eki olan “-i,, yalnız F. Bork tarafından bulunmuştur⁴⁴.

IV

Türkçe ile Hurri dili arasındaki bağları ararken bilhassa iki kelime üzerinde dikkati çekmek faydalı olacaktır. İşaret etmek istediğim iki kelime “şuanna-, şuala,,dır. Bugünkü bilgimize göre bu iki kelime Hurri dilinde işaret zamiri vazifesini görmektedir⁴⁶. Fakat bu vadide yazı yazmış olan bilginlerden bir kısmı birinci kelimeye “bu,, ikinci kelimeye de “bunlar,, mânasını vermektedirler⁴⁶. Halbuki “bu,, ve “bunlar,, mânasına başka iki kelime daha

⁴³ Leo Oppenheim, WZKM XLIV S. 184.

⁴⁴ Ferdinand Bork, Archiv für Orientforschung (AFO) VIII S. 308-313.

⁴⁵ F. Bork, Die Mitannisprache S. 33-82; J. Friedrich, KBHG S. 7-32.

⁴⁶ J. Friedrich, KBHG S. 4, 5; Kleinasiatiscbe Sprachdenkmäler S. 12; F. Bork, Die Mitannisprache S. 40, 47, 88.

vardır. “anti=bu,, , “anti-la=bunlar,,⁴⁷. Şuhalde aynı suretle işaret zamiri vazifesini gören bu iki kelime gurupu arasında bir mâna ayrılığı olması lâzım gelmektedir. “Anti,, , tekil halinde, “anti-la,, , çoğul halinde yakını gösteren işaret zamirleri olduğuna göre, tekil halinde kullanılan “şuanna,, , ile çoğul halinde kullanılan “şualla,, , için de uzağı gösteren işaret zamiri mânası çok iyi gelmektedir. Türkçede uzağı gösteren işaret zamirinin tekil şekli “şu,, , çoğul şekli ise “şunlar,, , dır. Bunlardan son şekil yani çoğul şekli “şular,, , tarzında kullanılmış olabilir. Çünkü gene Türkçede yakını gösteren ve çoğul halinde bulunan “bunlar,, , ifadesinin bazı hallerde “bular,, , olarak kullanılmış olduğunu biliyoruz⁴⁸. Aynı şekilde “şunlar,, , ın “şular,, , şeklinde kullanılmış olduğunu düşünmek her zaman için kabildir. Diğer taraftan “şuanna,, , kelimesinin asıl kökünün “şua,, , olması lâzımdır. Çünkü tekil halinde bulunan bu şekle çoğul eki “-la,, , ilâve edildiği zaman “şuannalla,, , şeklinde değil bilâkis “şualla,, , şeklinde bir ifade meydana getirilmiş bulunmaktadır. Bu itibarla “-nna,, , eki uzağı gösteren işaret zamirinin tekil şeklinde kelimenin aslından olmayıp her hangi bir ek olması gerekmektedir. Şimdi Türkçemizin “şu,, , işaret zamiri ile Hurri dilindeki “şua,, , , Türkçenin “şular,, , işaret zamiri ile Hurri dilindeki “şualla,, , arasında hiç bir benzerliğin mevcut olmadığını iddia edecek tek bir kişi var mıdır?. Çoğul halinde bulunan ve uzağı gösteren bu işaret zamirinin geçtiği bir cümleyi buraya almağı faydalı buldum: Kol. I 88 “attaarti-ue-na-man şualla-man taşe-na tişan tişan giluşua=fakat baba hediyen olan şunlar (yani) hediyeler hakkında çok çok bahsetti., ,

V

Hurri dilinde gereklik kipi ile emir kipi birbirine karışmaktadır. Türkçede gereklik kipi fiil köklerinin sonlarına bir “-meli, -malı,, , eki getirilmek sureti ile teşkil edilmektedir. Bu ekler fiil köküne ilâve edildikten sonra şahıs gösteren ekler getirilmektedir. Fakat Türkçede üçüncü şahıs için ayrı bir ek kullanılmamakta sadece “-malı, -meli,, , ekleri getirilmek suretile iktifa edilmektedir.

⁴⁷ J. Friedrich, KBHG S. 7.

⁴⁸ Saadet Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi Cilt : II sayı: 2 S. 307.

Aynı suretle Hurri dilinde de buna benzer bir ifade şekli vardır. Yalnız buradaki ek, bugünkü Türkçemizde olduğu gibi aynen “-meli, -malı,, şeklinde olmayıp sadece “-li,, halinde kendini göstermektedir. Buna ait olmak üzere şu misalleri burada ele alabiliriz ⁴⁹:

Şen-ivv-vé-man gielti niri haşili=
fakat kardeş-im-in iyiliğini çabuk işitmeli.
Şen-ivv-e-ta-man tive şukku kull-li=
fakat kardeş-im-a şu sözü söylemeli.

Bunlara benzer cümleleri çoğaltmak kabildir. Fakat bu iki cümle bizim fikrimizi izah için kâfidir. Birdefa “işitmek,, mânasına gelen “haş,, fiil kökünün sonuna getirilen “-li,, ile bunun Türkçe karşılığı olan “-meli,, arasındaki yakın benzerliği gözönüne almak icabeder. Aradaki yegâne fark Türkçedeki ekte fazla olarak bir “-m-,, nin bulunmasından ileri gelmektedir. Bunu da aradaki uzun yüz yılların ve lehçe farklarının meydana getirdiği muhakkak olarak kabul edilebilir. İkinci cümledeki “kul-li,, şekli de söylemek mânasına gelen “kul,, fiil kökü üzerine aynı şekilde “-li,, ekini almak sureti ile meydana gelmiştir.

Bundan maada bu cümleler dolayısıyla şu noktaya da tekrar dikkati çekmek faydalı olacaktır. Yukarıda izah edildiği gibi kardeş mânasına gelen “şen,, kelimesinden sonra bu kelimeye eklenmiş olan birinci şahıs mülkiyet zamirinin eki, bundan sonra da ismin “-in,, halini ifadeye hizmet eden ek kullanılmış bulunmaktadır. Bu iki ekin asıl kelimeye ekleniş sıraları aynen Türkçede olduğu gibidir:

Şen-ivv-ve =
kardeş-im-in.

Türkçedeki birinci şahıs mülkiyet zamiri eki “-im,, ile Hurricedeki “-ivv,, arasında yakın bir birlik olduğu gibi Hurricede isimlerin “-in,, hallerini teşkile yarayan “-ve,, eki ile Türkçedeki “-in,, arasında bir münasebet aramak kabildir.

Diğer taraftan Hurri dilinde üçüncü şahıs emir şekli aynen Türkçede olduğu gibi teşkil edilmektedir. Bu nevi teşekküllerin

⁴⁹ J. Friedrich, KBHG S. 36; Kleinasiatiscbe Sprachdenkmaeler S. 29.

sonlarında daima Türkçede olduğu gibi “-n,, sedasız harfi bulunmaktadır.

“Paşsi-en=gönder-sin

haşi-en =işit-sin

ari-en =ver-sin,,

Bu misallerde açık olarak görüldüğü gibi Türkçedeki son ekte fazla olarak bir “s,, bulunmaktadır. Bunun da aynı şekilde lehçe ve zaman farkından meydana çıktığı bellidir. Hattâ bugün yaşayan Türk lehçelerinde bile buna benzer ayrılıklar mevcuttur. Meselâ Çuvaş dilinde “atım,, demek için “utsam,, şekli meydana getirilmektedir ki bugün konuşmakta olduğumuz dilde mevcut olmayan bir “s,, araya girmiştir⁵⁰.

VI

Diğer taraftan yukarıda yazdığım fiil şekillerinin, yani gereklik kipinin olumsuz hallerini meydana getirmek için aynen Türkçede olduğu gibi esas fiil kökü ile şahıs gösteren ek arasına bir “-ve-,, getirilmektedir. Bu “-ve-,, ekinin Türkçede fiileri olumsuz şekillerine sokmak için çok kullanılan “-me, -ma,, ile aynı olduğunu izah etmeğe hacet bile yoktur. Bu hususiyetleri daha açık olarak şu misallerde görmek kabildir⁵¹:

“Haşi-ve-en en-na-şuş nakkıdu-va-en

işit-me-sin tanrılar (onu) kat-ma-sin

Ulien şen-ivv-uş paşsithe paşşarı-va-en

başkasını kardeş-im elci (olarak) gönder-me-sin,,

Buraya kadar vermiş olduğum izahat ile Türkçe-Etice ve Hurrice arasındaki mevcut bağların en mühimlerini ele almış bulunmaktayız. Şimdi biraz daha aşağıda izah edeceğim Etilerin yazı dili üzerinde tesir icra ederek izler bırakmış olan ve Etilerin konuşma dili vazifesini gören dilin Türkçe olduğunu gösteren ve yukarıdanberi vermiş olduğum misalleri, delilleri kuvvetlendiren yeni delillerin izahlarını yapmağa çalışacağım. Hititoloji sahasında çalışan bilginler tarafından İndo-Germen dilleri zümresine bağlanan ve gene bu sahada çalışan birçok bilginlerin de kabul ettikleri gibi Eti hakanlarının yazı dili olarak kullanmış oldukları dil ile

⁵⁰ Karl Menges, AOr. XI S. 7-35.

⁵¹ J. Friedrich, KBHG S. 37, 38; Kleinasiatische Sprachdenkmaeler S. 28.

yazılmış yazıtlarda bugünkü Türkçemizi aynen okşayan birçok özellikler mevcuttur. Bu özelliklerden bir kısmını yukarıdanberi vermiş olduğum misaller ile izah etmeğe çalıştım. Bundan sonraki izahatım ile de diğer delil ve misalleri vermeğe çalışacağım.

VII

Etilerin yazı dilinde isimlerin “-in,, halleri normal olarak “-aş,, eki ile ifade edilmektedir. Fakat bu ek yanında gene aynı şekilde isimlerin “-in,, hallerini teşkile yarayan ikinci bir ek daha kullanılmış bulunmaktadır. Bu ikinci ek te “-an,, ekidir. Aynı yazı dilinde başka başka mahiyet gösteren bu iki ekin aynı vazifede, yani isimlerin “-in,, hallerini teşkile hizmet etmekte kullanılmış olması keyfiyeti karşısında bir kısım bilginler bir izah yolu bulmuş olmak için birinci eki yeni Eti devleti zamanında yazılmış metinlere mahsus, ikinci eki de eski Eti devleti zamanında yazılmış metinlere mahsus bir özellik olarak gösterdiler. Bu türlü bir izah “-an,, ekinin nereden geldiğini ve hangi dil gurupuna bağlı olduğunu göstermekten çok uzaktır. Bu ek Eti hakanlarının kullanmış oldukları yazı dili üzerine tesir icra ederek izler bırakmış olan ve Eti hakanlarının konuşma dili olan Türkçenin bu yazı dilindeki izlerinden birini teşkil etmektedir. Çünkü bugünkü Türkçemizde de isimlerin “-in,, hallerini teşkil edebilmek için hemen aynı durumu gösteren “-in,, ekini ait olduğu ismin sonuna eklemekteyiz. Etilerin yazı dilinde bu “-an,, ekini almış olan isimlerden birkaçını buraya alırsak vaziyet daha iyi aydınlanmış olacaktır.

LUGAL-va-an=hakan-ın
 Labarna - an =Labarna(n)-ın
 UDU^{hi-a} - an =koyunlar-ın
 DİNGİR^{mes}-an=Tanrılar-ın
 ERİN^{mes} - an =piyadeler-in
 DUMU^{mes} - an=oğullar-ın⁵²)

Bu bir kaç misalden açık olarak anlaşılacağı gibi Etilerin yazı dilinde yazılmış yazıtlarında geçen ve isimlerin ‘-in’ hallerini teşkil etmek için kullanılmış olan ‘-an’ eki ile Türkçenin öz malı ‘-in’ eki arasında hiç bir ayrılık yoktur. Burada dikkati çeken di-

⁵² H. Ehelolf, ZA NF IX S. 174, 175.

ğer bir nokta da şudur: Türkçede nasilki bu '-in' eki isimlerin gerek tekil, gerekse çoğul hallerinde hemen daima aynı kalıyor ve hiç değişmiyorsa aynı vaziyetin Etilerin yazı dilinde de kendini göstermiş olduğunu yukarıki misaller açık olarak belirtmektedir. Türkçemizin '-in' eki ile Etilerin yazı dilinde geçen '-an' eki arasında mühim bir ayrılık var mıdır? Bunlar arasındaki yeğâne fark '-n' sadasız harfinden evvel gelen sadalı harflerin birinde '-a' diğesinde '-i-' olmasından ibarettir. Sadalı harflerin zamanla değişmekte olduğunu ve bunların sabit birer kıymet taşımadıklarını gösteren misaller pekçoktur. Bu itibarla burada '-a' nın '-i' oluşu bir ayrılık ifade etmez. Şu halde Etilerin yazı dilinde kullanmış oldukları '-an' eki ile Türkçemizin '-in' eki arasında hemen hiç bir ayrılık yok demektir.

VIII

Türk dilleri gurupunun umumî ve müşterek bir vasfı vardır: Rakam veya çoğunluk gösteren kelimelerden sonra gelen isimler kaide olarak çoğul eki almazlar. Türk dili guruplarına mahsus olan bu özellik aynı şekilde Etilerin yazı dilinde de kendini göstermiş bulunmaktadır.

Türkçede 'beş kitaplar, yüz insanlar, elli koyunlar' gibi ifadeleri teşkil etmek nasıl Türk dili grameri kaidesine aykırı düşerse aynı özelliği biz Etilerin yazı dilinde de bulmaktayız. Filhakika Etilerin yazı dilinde isimlerin çoğul şekilleri ya 'meş' ya 'hi.a' veya 'şeş', 'eş' ile teşkil edilmektedir. Bir rakamdan sonra gelen bir isim bu yazı dilinin kaidesine uyarak bu üç nevi çoğul ekinden birini almaktadır. Fakat çoğunluk gösteren bir rakam ile birlikte geldiği halde bu eklerden hemen hiç birini almayan yüzlerce misal vardır. Bu yazı dili kaidesinden ayrılışın sebebi bazı bilginler tarafından izah edilemiyor, bazıları tarafından da bu hal yazıcıların unutkanlığına atfedilmektedir. Yazıcıların unutkanlığı ile izah tarzı hiç bir suretle kabul edilemez. Çünkü bu şekilde çoğul eki almayan isimlerin miktarı yüzlerceye balığ olmaktadır. Bu hususta bir fikir vermiş olmak için çoğunluk gösteren bir rakam ile birlikte geldikleri halde çoğul eki almamış isimlerden bir kaçını buraya almak istiyorum:

“ 2 DUMU E. GAL, 2 HUPPAR KUBABBAR, ŞUNİĞİN 8 É tum, 28 LÛ, 34 SAL tum, 3 NİNDA KUR.RA, 9 GIS GAZUM, 2 GUD „ 53)

Bu ifadelerin sırasıyla Türkçe karşılıkları şöyledir :

“ 2 saray memuru, 2 gümüş Huppar kabı, yekûn 8 ev, 28 erkek, 34 kadın, 3 gündelik ekmek, 9 tarak, 2 sığır „. Bu misallerde açık olarak görüldüğü gibi ne Etilerin yazı diline ait olan isimler, nede Türkçenin onlara karşılık olan mânaları hiç bir suretle çoğul eki almamıştır. Şu halde Etilerin yazı dilinde çoğulluk gösteren rakamlardan sonra gelen isimlerin çoğul ekini almasını izah etmek için tek bir yol kalıyor demektir. Eti devletinin konuşma dilinin yazı dili üzerine tesir icra etmesi neticesinde bu nevi isimler çoğul eki almamışlardır.

IX

Gene Etilerin yazı dilinde sıklık kullanılan ve bu dilin gramer yapısına aygırı diğer bir özellik te iki şey arasında yapılan mukayesede kendini göstermektedir. Bu özelliği daha iyi izah etmiş olmak için bazı misalleri burada elimize alalım :⁵⁴

“ Nuvakân A.NA ERİN mes -KA ERİN mes -İA mekki A.NA ANŞU KUR. RA mes -KA-mavatta ANŞU KUR. RA mes -İA mekki „.

Etilerin yazı diline ait olan bu cümlelerin Türkçe karşılığı şudur: “Senin piyadelerinden benim piyadelerim çoktur, senin süvarilerinden benim süvarilerim çoktur„. Bu misalin açık olarak gösterdiği gibi yazı dilinde mukayese isimlerin “-e,, halleri ile yapılmaktadır. Bunun gibi misalleri çoğaltmak imkânları her zaman için mevcuttur⁵⁴. Türkçeye yaptığımız tercümede ise mukayesede ismin “-den,, halini kullanmış bulunmaktayız. Bugün konuşmakta olduğumuz Türkçe ile Etilerin yazı dili arasında bu bakımdan bir bağ aramak boş gibi gelir. Fakat eski Türk yazıtlarını gözümüzün önüne getirdiğimiz zaman vaziyet büsbütün başka bir şekil almaktadır. Filhakika Hüseyin Namık Orkun tarafından yazılan “Eski Türk Yazıtları,, kitabının “Ulug Kem Yazıtları,, bahsinden öğrendiğimize göre⁵⁵ yeni Türkçede isimlerin “-den,,

⁵³ KBO IV 9 I 5, 16, 35; IV 16; KUB XXXI 59 II 32, 33.

⁵⁴ AFO III S. 185; F. Sommer - A. Falkenstein, HAB S. 219 vd.

⁵⁵ Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları (İstanbul 1936) III S. 57, 58, 60, 61.

halleri eski Türkçede “-e,, hali ile ifade edilmiş bulunmaktadır. Buna ait bir kaç misal alalım: “Budunuma = kavmimden, oğlum = oğlumdan, yotuzuma = karımdan,,. Keza aynı eserin “Barlık yazıtları,, kısmından da şunları alabiliriz :

“Erikime = nufuzumdan, sizime = sizlerimden,,. Vs.

Bunlara benzer daha birçok misalleri eski Türk yazıtlarından bulmak kabildir. Bu misallere göre eski Türkçedeki isimlerin “-e,, halleri yeni Türkçede “-den,, haline çevrilmiş olmaktadır. Şu halde Etilerin yazı dilinde yapılmış olan mukayesede kullanılmış olan ismin “-e,, hali eski Türk yazıtları ile temamiyle bir birlik göstermektedir. Bu itibarla yukarıda vermiş olduğumuz Etice cümleinin tercümesini iki türlü yapabiliriz. Birisi eski Türk yazıtlarında olduğu gibi aynen ismin “-e,, halini muhafaza ederek. Bu zaman cümleinin Türkçe karşılığı şu olmaktadır: “senin piyadelerine benim piyadelerim üstündür, senin suvarilerine benim suvarilerim üstündür,,. Diğeri de yukarıda yaptığımız şekilde.

X

Etilerin yazı dili metinlerinde kullanılan ve bu sahada çalışan bilginler tarafından da esaslı olarak izah edilemeyen bir ifade vardır. Bu ifade bugün hâlâ kullanmakta olduğumuz ve Türk dilinin ifade kudretini gösteren bir düşünce tarzı ile tamamiyle bir birlik teşkil etmektedir. Etilerin düşünceleri ile bugün malik olduğumuz düşüncelerin birliğini gösteren bu misali esaslı olarak burada elime almak istiyorum. Viluşa memleketi beyi olan Alekşanduş ile Eti hakanı Muvatalli arasında yapılmış bir muahede metni vardır. ⁵⁶ Bu muahedenin “35 - 64,, satırları arasındaki kısım kırıktır. Buradan tam bir bilgi edinmek ihtimali yoksa da sağlam kalmış olan kısımlardan yakın bir mâna çıkarmak imkânı mevcuttur. Buradan “Alekşanduş,, için iyi bir durumun mevcut olmadığını anlamaktayız. Viluşa memleketinde onun bey olmasından dolayı hiç kimsenin memnun olmadığı ve insanların bu yüzden şikâyet etmekte olduğu da anlatılmaktadır. Bu vaziyet karşısında “Alekşanduş,, için metin şu cümleyi kullanmaktadır: ⁵⁷

⁵⁶ J. Friedrich, Staatsvertraege des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache (Vert) II S. 42-102.

⁵⁷ J. Friedrich, Vert. II, S. 54.

“A.NA Alekşandu ŞA AMA-KA UD-az ari.”

Bu cümleyi muahedeyi işlemiş olan bilgin şöyle tercüme etmektedir :

“Alekşanduş senin ölüm günün geliyor.”

Burada senin “ölüm günün,” mânasına alınan ifade “ŞA AMA-KA UD-az,” dır. Halbuki bu ifadenin asıl mânası “senin ananın günü,” demektir. Muahede metnini işlemiş olan J. Friedrich bu nevi bir ifade ile neyin kast edilmek istenildiğini bir türlü anlayamıyor, bu noktayı karanlık bir durumda bırakıp geçiyor. Diğer taraftan A. Götze “ananın günü,” tâbirini “ölüm günü,” için kullanılmış bir nevi “Euphemissmus,” olarak kabul etmektedir.⁵⁸ Aynı bilgin de bu nevi bir ifade ile bilinmiyen bir tasavvurun anlatılmak istenildiğini itiraf etmektedir. Hülâsa, bu yolda yazı yazmış bilginlerin ittifak ettikleri bir nokta varsa o da bu ifadenin “ölüm günü,” mânasına geldiğidir. Metinlerin yazdığı “ana günü,” ifadesinin “ölüm günü,” olarak mânalandırılmış olması bu ifade ile kötü bir durumun tasvir edilmek istenilmesinden ileri gelmektedir. Böyle kötü bir durumu bu nevi bir ifade ile tasvir etmek için bugün halâ tercihan kullanmakta olduğumuz bir ifade tarzı vardır ki bu bizim ifade Etilerin yazı dilinde geçen ifade ile tam bir birlik göstermektedir. Türkçede kullanılan ifade biraz daha mu-fassaldır, fakat aynı görüş ve düşünce tarzını aksettirmektedir. Türkçede kötü bir durumu, bir kargaşalığı ifade edebilmek için şu tâbir kullanılmaktadır: “ana baba günü,”. “O gün ne gündü, bir ana baba günü idi,” gibi. Türkçede olduğu gibi Etilerin yazı dilinde de kötü bir durumu ifade edebilmek için “ana günü,” tâbirinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Etiler çağında kullanılmış olan bu ifadeye daha sonraları “baba,” kelimesi de katılmış fakat aynı düşünce ve görüş tarzı zamanımıza kadar yaşamakta devam etmiştir. Şu halde Etilerin yazı dilinde geçen “annaş UD -az, Şa AMA-KA UD-az,” ifadesi ile aksettirilmek istenilen düşünce, Türk-çemizde çok kullanılan “ana baba günü,” ifadesinde kastedilen mâna ve düşünce ile tamamiyle bir birlik göstermektedir. Vardığımız bu neticeye göre yukarıdaki cümleyi Türkçe bir ifade ile çevirmek istersek cümlenin mânası açık olarak şöyle olmaktadır :

“Alekşanduş için (o gün) bir ana (baba) günü (gibi) geliyordu,”

⁵⁸ J. Friedrich, Vert. II S. 90, 168.

Verdiğimiz bu izahat ile bilginlerin karanlık bırakıp geçtikleri ve bir mâna veremedikleri bir düşünce tarzını Türkçe yolu ile çok açık olarak meydana koymuş bulunmaktayız.

XI

Eski Türk dilinde aksettirilmiş olan düşünce ile Eti yazı dilinde aksettirilmiş olan görüş ve düşüncenin bir birleri ile sıkı bir birlik teşkil etmekte olduğunu gösteren misallerden biri de güneş hakkında mevcut itikatlarda kendini göstermektedir. Eti metinlerinden öğrendiğimize göre Etiler üç nevi güneşin varlığına inanmakta idiler. I- Gök güneşi, II- Yer altı güneşi, III- Deniz güneşi. Buna göre Etilerin tasavvurlarında tek bir güneş değil güneşlerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Aynı düşünüş ve tasavvurun Eski Türklerde de mevcut olduğunu biz T. Kowalski'den öğrenmiş bulunmaktayız. Yazımızın baş tarafında bahsettiğimiz ve Türkçenin çoğul eki olan "-ler,-lar" hakkında bilgi verdiğini söylediğimiz⁵⁹ bu bilgin eserinde Kazan Türkçesinden de bahsetmektedir. Bu arada Kazan Türkçesinde güneş kelimesinin çoğul halinde bulunduğunu ve güneş kelimesinin "goyaşlar" şeklinde yazılmakta olduğunu anlatmaktadır. Kowalski tarafından verilen bu bilgi Etilerin yazı dilinde mevcut olan görüş ve tasavvur ile tamamiyle bir birlik göstermekte olup bu birliği hiç bir suretle bir tesadüf eseri olarak izah edemeyiz.

XII

Eti hakanları yazdırdıkları yazıtların başında kendilerinden bahsederlerken çok zaman DİNGİR UTUŞİ tâbirini kullanmaktadırlar⁵⁹. Bunun tercümesi şimdiye kadar hep "haşmetmeap, majeste" olarak verilmiştir. Aynı mahiyetteki ifade tarzlarını biz şimdiye kadar en eski Türk yazıtları olarak tanınan Turfan yazıtlarında da bulmaktayız. Turfan metinlerinde geçen bu ifade tarzı şudur: "men tanrı men"⁶⁰. Bu ifadeyi tercüme ederken de büyük Türkolog bilgin W. Bang aynı şekilde "majeste" ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade tarzı ile Eti hakanlarının kullanmış oldukları ifade tarzı arasında hiç bir birliğin mevcut olmadığını

⁵⁹ KBO III 3 I 1 - 2; 4 I 1-2; IV 12 I 1-4.

⁶⁰ W. Bang, Türkische Turfantexte II S. 6.

iddia edecek tek bir kişi var mıdır?.. Her iki ifade tarzında Tanrı kelimesi vardır. Şuhalde gerek Eti hakanları gerekse Turfan metinlerini yazdırmış olan Türk hakanı kendilerini tanrılık vasıfları ile ilgili görmektedirler. Eti hakanlarının öldükten sonra tamamiyle tanrılaşmaları bu nokta ile sıkı bir surette ilgili bulunmaktadır. Bazıları bu noktaya itiraz ederek Eti hakanlarının kullanmış oldukları DİNGİR UTU⁶¹ ifadesinin Mısır tesiri ile gelmiş olduğunu ve Turfan metinleri ile bağlanamayacağını söylemektedirler. Fakat şu noktayı daima göz önünde tutmak gerekmektedir. Eti hakanlarının kullanmış oldukları DİNGİR UTU⁶¹ ifadesi ile Turfan metinlerini yazdırmış olan Türk hakanlarının kullanmış oldukları "men tanrı men" arasında yakın bir benzerliğin mevcut olduğunu hiç kimse inkâr etmez. Böyle bir benzerlik mevcut olduğuna göre yukarıdan-beri izah etmekte olduğumuz misaller, deliller bizi hangi yola sevk etmekte ise bu misalin de o yolu takip etmesi akla çok daha yakın gelmektedir.

XIII

Eti hakanlarının icraatlarını yazdırmak için kullanmış oldukları yazı dili üzerine tesir icra etmiş olan konuşma dilinin izlerini gösteren misallerden biri de bu gün hâlâ kullanmakta olduğumuz "tarla kuşu," ifadesinde kendini korumuş bulunmaktadır. Gilgameş destanının Etice tercümesinde "tarla(n) MUŞEN,"⁶¹ şeklinde geçen bu ifade hiç bir zaman bir tesadüf eseri olamaz.

XIV

Etilerin yazı dilinde kullandıkları ve gitmek mânasına gelen iki fiil vardır. "iya-, pai-,". Bu iki fiil bütün şekillerde bütün şahıs ve zaman ekleri ile birlikte çekilerek kullanılmaktadır. Fakat bunlardan maada yalnız ikinci şahıs tekil ve çoğul hallerinin emir şekillerinde kullanılmış bulunan diğer bir fiil daha vardır. Bunun ikinci şahıs tekil şekli 'it=(g)it', ikinci şahıs çoğul şeklide 'itten=(g)iden' şeklinde kendini göstermektedir. Türkçemizin 'gitmek' mastarının ikinci şahıs tekil ve çoğul emir şeklinin başında fazla olarak bir (g) bulunmaktadır. Bu aradaki uzun zamanın meydana getirdiği tesir olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı Etilerin yazı dilinde yalnız emir şekillerinde kullanılan bu fiil ile Türkçenin

⁶¹ J. Friedrich, ZA NF V S. 1-82.

gitmek, mastarının ikinci şahıs tekil ve çoğul hallerinin emir şekilleri olan 'git, giden' şekilleri arasında mühim bir ayrılık yoktur.

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahat ve misaller ile Hurri, Eti dillerini Türkçeye bağlayan bağların nelerden ibaret olduğunu ve bu bağlar ile bu üç kol arasında bir dil birliği kurabilmek için gereken imkânın mevcut olduğunu göstermeğe çalıştık. Şimdi burada bahis mevzuu edilmesi gereken iki mesele kendini göstermiş bulunmaktadır. Bunlardan biri, Büyük Eti devleti çağında yazılmış olan yazıtlarda kullanılmış olan dilin durumu, diğeri de asıl Eti adının hangi dil zümresine ait olduğudur.

Yukarıdanberi vermiş olduğumuz izahat dikkatle takip edilecek olursa bir çok yerlerde Eti hakanlarının yazı dilinden bahsedildiği görülür. Yazı dili tâbiri ile ifade etmek istediğimiz fikrin izahını burada esaslı olarak yapmaktığımız gerekmektedir. Eti hakanları kendi icraatlarını yazdırmak için kendi konuşma dillerinden ayrı olduğunu gördüğümüz bir dil kullanmışlardır. Boğazköyde elde edilmiş olan ve bu gün elimizde bulunan çivi yazılı tabletlerin büyük bir kısmı bu yazı dili ile yazılmıştır. Bu dilin yazı dili olduğunu nereden anlamaktayız? Bu soruya cevap vermeden önce Hititoloji sahasında çalışan bilginlerin bu vadide ne düşündüklerini kısaca anlatmaktığımız lâzım gelmektedir. Bizim yazı dili dediğimiz dilde İndo-Germen dilleri gurupunun taşımakta olduğu birçok hususiyetlerin mevcut olduğunu herkes kabul etmektedir. Fakat gene bu yazı dilinde öyle özellikler vardır ki bunları da İndo-Germen dili görüş ve kavrayışına göre izah etmek imkânının mevcut olmadığını gene bu bilginler teslim etmektedirler.⁶² Bu son söylediğim özellikleri yazımın başından beri teker-teker izah etmeğe çalıştım. Ele aldığım bu özelliklerin geniş ölçüde yer tutmuş olması keyfiyeti karşısında bu bilginler Eti hakanlarının kullandıkları dil üzerinde yabancı bir dilin tesir icra ettiği neticesini çıkartmaktadırlar. Tesir eden dile yabancı dil diyorlar, çünkü onlara göre İndo-Germen dili karakterini haiz olan dil İndo-Germen olan ve Eti devletini kurup idare eden hakim sınıfın dilidir. Eti devletinin başında hâkim ve idareci bir sınıf olarak İndo-Germen bir tabakanın mevcut olduğu kabul edildikten sonra Eti hakan-

⁶² John Linton Myres, *Who were the Greeks?* S. 100-118; Gordon Childe, *The Aryans* S. 18-32; Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums* II 1 S. 3-II.

larından bize kadar gelmiş olan yazıtları yazmak için kullanılmış olan dildeki, İndo-Germen görüş ve kavrayışı ile izah edilemeyen bir çok özellikleri akla en yakın bir yoldan halletmiş olmak için bir kısım bilginler bu yolda bir hayli fikir yormuşlardır.⁶² Bilhassa Eti hakanlarının İndo-Germen birtabakayı temsil ettikleri kabul edildiği halde onların taşımakta oldukları adların İndo-Germen dili kaideleri ile izah etmenin imkânsızlığı bilginleri bu yolda bir çıkar yol bulabilmek için bir hayli mesai sarfetmeğe mecbur etmiştir. Bu mesainin ne yolda ilerlediğini burada hikâye edecek değilim. İstiyenler John Linton Myres ve Gordon Childe,ın adlarını yazdığım eserlerine baş vurabilirler. Fakat eğer Eti hakanlarının yazıtlarını yazdırmak için kullanmış oldukları dilin bir yazı dili olduğunu kabul edecek olursak o zaman böyle bir çıkar yol bulabilmek için mesai sarfetmeğe hacet kalmıyacaktır. Filhakika bu gün elimizde bulunan Boğazköy tabletleri üzerinde yazılmış olan yazıtlarda kullanılmış olan dilin büyük Eti devleti çağında hiç bir zaman bir konuşma dili olamayacağı, ancak ve ancak bir yazı dili olabileceği fikrini ilk defa ortaya atan ben değilim. Bu vadi-de yazı yazmış olan bilginlerden mühim bir kısmı bu fikre taraftar görünmektedirler.⁶³ Fakat bahis mevzuu ettiğim dilin bir yazı dili olabileceğini kabul etmiş olan bilginlerin hiç biri tarafından neden dolayı bu dilin ancak bir yazı dili olabileceğini izah etmek, göstermek için hiç bir gayret sarfedilmez ve bu yolda hiç bir tafsilâta verilmez. Şimdi bu vesile ile yukarıda sormuş olduğumuz sorunun cevabını vermek zamanı gelmiş bulunmaktadır. Eti hakanlarının icraatlarını yazdırmak için kullanmış oldukları dilin ancak bir yazı dili olabileceğini gösteren yüzlerce misal vardır. Fakat burada fikrimizi en iyi izah edecek olan ve bütün şüpheleri bertaraf edecek bir durumda bulunan tek bir misali ele almakla iktifa edeceğim. Metinlerde Eti hakanlarının ölümlerinden bahsedilirken kullanılan kısa bir cümle vardır:

“DİNGİR^{LİM}-iş kişşat, .⁶⁴ Bu küçük cümlenin Türkçe karşılığı “o tanrı oldu, demektir. Burada üzerinde durmak istediğim nokta “DİNGİR^{LİM}-iş, ifadesinde toplanmış bulunmaktadır. Şimdi bu

⁶³ Lohman, Rosenkranz, İF LVI S. 265-284; LIV S. 285-294; Bossert, Altanatolien (Berlin 1942) S. 45-46; John Linton Myres, Who were the Greeks? S. 100-128; Gordon Childe, The Aryans S. 18-32:

⁶⁴ A. Götze, Die Annalen des Murşiliş (AM) S. 14, 16 sat. 4, 8 v. s.

ifadeyi tahlil edelim: "Dingir,, Sümerce olarak kabul edilen ve Türkçemizin öz malı olan "tanrı,, kelimesi ile gerek mâna gerekse yapı bakımından aynı olan bir kelimedir. Bundan sonra gelen ve fonetik komplement vazifesini gören "-LİM,, hecesi de Akad diline ait olan ve gene aynı şekilde tanrı mânasına gelen "İLİM,, kelimesinin son hecesidir. İfadenin en sonundaki "-iş,, hecesine gelince bu da bir fonetik komplement olup bilginler tarafından Eti dili denilen ve bir kısım bilginler ile beraber bizim de yazı dili olarak adlandırdığımız dile ait olan "şiuniş,, kelimesinin son hecesini teşkil etmektedir. Bu son kelime de tanrı mânasına gelmektedir. Bu izahata göre "DİNGİR^{LİM}-iş,, yazış şeklinde aynı mânayı haiz ve fakat birbirlerinden temamiyle ayrı üç dil gurupuna ait olan üç kelimenin aynı zamanda kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bu duruma göre birbirinden temamiyle farklı ayrı ayrı üç dil gurupuna mensup ve aynı mânayı haiz üç kelimenin konuşurken aynı zamanda söylenmiş olması imkânsızdır. Böyle bir dili konuşan bir insanın dünyada yaşamış olduğunu düşünmek bile imkânsız olduğu gibi böyle bir insanın yaşamış olduğu kabul edilse bile onun bu şekildeki konuşmalarından hiç kimse hiç bir kelime anlamıyacaktır. Bu ve buna benzer yüzlerce misali bugün elimizde mevcut olan Boğazköy tabletlerinden bulup çıkarmak her zaman için kabildir. Böyle karışık bir manzara gösteren, bilhassa fonetik komplementli olan bir dil hiç bir zaman konuşma dili vazifesini görmüş olmaz. Bundan dolayı Eti hakanlarının icraatlarını yazmak için kullanmış oldukları dile yazı dili diyoruz. Bu yazı dilinin aynı zamanda ölü bir dil olduğu ve ancak saray ve mabet yazıcıları tarafından kullanılmış olduğu da iddia edilmektedir. Buna göre Eti ülkesinde bu dili konuşan bir halk tabakası mevcut değildi demektir. Gene bundan dolayı bu yazı dilinde mevcut olan ve bazı İndo-Germen dillerinin malik oldukları vasıfları taşıyan özelliklere dayanarak Eti ülkesinde İndo-Germen olan ve hakim, idareci sınıfı teşkil eden bir tabakanın mevcudiyetini de kabul etmek imkânı yoktur. Çünkü bu dil konuşulmadı ise ve ancak bir yazı dili olarak hizmet gördü ise onu konuşan bir halk tabakasının varlığını kabul etmek demek tezada düşmek demektir. Tıpkı Eti hakanlarının İndo-Germen olan idareci ve hakim sınıfı temsil ettikleri kabul edildiği halde onların taşımış oldukları isimlerin İndo-Germen dili görüş ve kavrayışına göre izah edile-

memesinde düşülen tezat gibi.

Yukarıdanberi vermiş olduğumuz izahat ve misallerden açık olarak anlaşıldığına göre Eti devletinin yazı dili olan ve bugün elimizde bulunan çivi yazılı yazıtların yazılması için kullanılmış bulunan dil üzerinde Türkçemizin bir çok izleri mevcut bulunmaktadır. Gerek bu izlere, gerekse bakır ve demire verilmiş olan en eski adların Türk dili yapısını aynan aksettirmesine göre Önasya kültür tarihinin en eski parlak çağlarını teşkil eden Eti ve Hurri devirlerinde yani İsa'dan önce 3000-2000 yıllarında Türk dili bu sahalarda konuşulmakta ve meydana çıkmış olan kuvvetli siyasi teşekküllerin konuşma dili vazifesini görmekte idi demektir. Konuşma dili başka, yazı dili başka siyasi teşekküllerin varlığını bilinen çağlardaki Türk tarihi bize açık olarak göstermektedir. Bilinen çağlardaki Türk hakanlarının birçoğu kendi fikir ve icraatlarını yazdırmak için bugün bizce bilinmiyen her hangi bir sebepten dolayı, kendi konuştukları ve ana dilleri olan dilden ayrı yabancı bir dilden istifade etmiş bulunmaktadırlar. Bu hususta bir fikir vermiş olmak için şu tek misali burada anmakla iktifa edeceğim: İsa'dan sonra 1277 yıllarında Konyadaki Karaman oğullarından Mehmet Bey iktidar mevkine çıktığı zaman devlet işlerinde Türkçenin resmi dil olarak kullanılmasını emretmişti. Bundan biz daha önce gelmiş olan hükümdarların Farsçayı devlet işlerinde resmi dil olarak kullanmış olduklarını anlatmaktayız. Şeri mahkemelerde dil ancak XVI. yüz yılında Türkçeleşmeğe başlamıştır. Bunlar gibi pekçok misalleri Türk tarihinden bulup çıkarmak her zaman için kabildir. Türk tarihinde sık sık görülen bu halin ta eski çağlardanberi mevcut olduğunu ve Anadoludaki en eski devleti kurmuş olan Eti hakanlarının da kendi icraatlarını yazı ile tesbit ettirmek için konuştukları dilden başka bir dili kullanmış oldukları yukarıdanberi vermiş olduğum izahattan her halde açık olarak anlaşılmıştır. Eti hakanlarının kullanmış oldukları bu dil çok karışık manzara göstermektedir. Gerek konuşma dilinin yazı dili üzerinde vaki olan tesirleri gerekse muhtelif dil guruplarından alınmış olan kelimeler bu dili karma karışık bir hale sokmuştur.

Burda temas etmek lüzumunu duyduğumuz ikinci mesele de Hatti ve Hattili kelimeleri ile ifade edilmek istenilen etnik gurup adında kendini göstermiş bulunmaktadır. Hititoloji sahasında çalı-

şan bilginlerden bir kısmı Eti hakanlarının kullanmış oldukları yazı dilinde mevcut olan ve İndo-Germen dili zümresine giren özelliklere dayanarak Eti devletini idare edenlerin İndo-Germen tabakaya mensup insanlar olduğunu kabul ve iddia etmektedirler. Diğer taraftan da bu idareci sınıfın bırakmış olduğu yazıtlarda da mütemadiyen Hatti ülkesinden, Hatti hakanlarından, Hatti kanunlarından ve Hatti askerlerinden bahsedilmekte olduğundan onların kullanmış oldukları bu karışık dile de bilginler Etice ve kendilerine de Eti adını vermektedirler. Bu Etice tâbiri metinlerde geçen "Hattili,, ifadesinden alınmıştır. Halbuki metinlerin Hattili ifadesi ile kastettikleri dil büsbütün başka bir mahiyet göstermektedir.

İşte yazı dilinden başka bir mahiyet gösteren bu dili diğerinden ayırt edebilmek için bu sahada çalışan bilginler yazı diline Etice bu dile de Proto Etice adını vermişlerdir. Bu iki ad sırf piratik bir ayırma vasıtası elde edebilmek için konmuştur. Fakat Eti hakanlarının yazıtlarını yazdırmak için kullanmış oldukları dil bir yazı dili olarak kabul edildiğine göre böyle bir ayırma vasıtası zaten ortada mevcut demektir. Bilginlerin Etice dedikleri dile yazı dili demek ve metinlerin "Hattili,, adını verdikleri dile de "Etice,, demek daha doğru olur. İşte bu asıl Eticeyi teşkil eden dile ait mevcut bazı hususiyetleri burada ele almak yukarıdanberi vermiş olduğumuz izahatı tamamlayacağı için faydalıdır. Bu dilin en göze çarpan özelliği hem ön ek hem de son ek almasında kendini göstermektedir. Cümle dahilinde basit gramer münasebetlerini ifade edebilmek için prefiks kullanıldığı halde kelimelerin şekillerini tâyin eden ekler daima son ek olarak kelimenin sonuna eklenmektedir⁶⁵. Çoğul eki ve kelimeye eklenmesi lâzım gelen mülkiyet şahıs zamiri eki hep asıl kelimedenden evvel gelmektedir. Bu dilde de çoğul eki Hurri dilinde olduğu gibi yalnız "-le,, olarak vazife görmektedir. Bu hususu belirtebilecek ancak bir kaç misalimiz vardır. Bu dilde "binu,, oğul demektir. Bunun çoğul şekli daima "le-binu,, şeklinde geçmektedir. Keza buna benzeyen "le-zuh=Örtüler, le-pazizintu=ordular,, misalleri de vardır.⁶⁶ Bu dilde mevcut olan bu özelliklere göre bu dilin yalnız Anadoluya değil Yunanlılardan evvelki çağlarda Ege dünyasına

⁶⁵ Pauly-Wissowa, Real-Encyclopaedie Supp. VI S. 166-181.

⁶⁶ E. Forrer, ZDMGNF I-2 S. 230-240.

da tesir edebilecek bir durumda olduğunu gösteren deliller vardır. Etilerin ülkesi olan Anadolu'da ve Yunanistanda "-anda,, ile niha-yet bulan birçok yer adları vardır. Bu yer adları da Etilerin bu diline mahsus bir özellik olarak gösterilmektedir. ⁶⁵ Bu gibi yer adlarının ne mânaya geldikleri hakkında bir tetkik yapmış olan E. Forrer'ın vardığı netice kısaca şöyledir: ⁶⁷ Bilinen "Arinna,, şehir adının sonuna "-anda,, ekini getirmek suretiyle teşkil edilmiş olan "Arinnanda,, ifadesinin mânası "kuyular, kaynaklar,, olmaktadır. Gene bundan dolayı Arinna şehrinin bulunduğu yerin birçok kuyu ve kaynaklara malik bulunması gerektiği birçok bilginler tarafından kabul ve iddia edilmektedir. Hattâ şehrin kendi adını bu kaynaklara izafetle almış olduğu da zannedilmektedir. Böyle civarında bol kaynak ve sular bulunan ve bu kaynaklara izafetle ad alan diğer bir şehir de Yunanistanda mevcuttur. Adı Lerna olan bu şehir Korentte Pontinos dağları ile sahil arasında bulunmaktadır. Hattâ bu şehrin adı olan "Lerna,, kelimesinin şehrin içinde mevcut olan bataklıklara ad olarak verildiğini de biliyoruz. ⁶⁸ W. Brandenstein ve E. Forrer bu "Lerna,, kelimesini Eti diline ait bir kelime olarak kabul etmekte ve bunu "le-arinna,, şeklinde tahlil ve izah etmektedirler. ⁶⁹ Bu kelimenin başında bulunan "le,, yukarıda bahsettiğimiz çoğul ekidir.

Gene buna benzer fakat bu sefer de bir etnik gurup adı olan ikinci misali de burada elimize almadan geçmiyelim. Bir taraftan da Trova ovalarına yerleşmiş olan "Leleg,, kolunun taşımış olduğu bu ad da bu suretle teşkil edilmiş olup bu adın tekil şekli "leg,, olarak gösterilmekte ve başındaki "le,, eki de çoğul eki olarak izah edilmektedir. Leleg adı ile Yunanlılar Anadolu'nun, Adaların, Yunanistanın kendilerinden evvelki halkını ifade etmektedirler. Filhakika Yunanlılar Ege bölgesine gelmeden önce bu bölgelere hakim büyük bir etnik gurupun yaşamakta olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. İşte bu "Leleg,, adı ile gösterilmek istenilen insanlar da bu büyük etnik gurupa bağlı ve Ege denizi çevrelerine yerleşmiş olan bir kol olarak görülmektedirler. Leleg

⁶⁷ E. Forrer, Glotta XXVI S. 178-202.

⁶⁸ Pauly- Wissowa- Real Encyclopaedie XII 2 S. 1890; E. Forrer, Glotta XXVI S. 190,

⁶⁹ E. Forrer, Glotta XXVI S, 190; Paul Kretschmer, Glotta XXVIII S. 231-278

kelimesinin tekil şekli olan "leg" in mânası "yiğit, adam,, olarak gösterilmektedir.

Türkçede olduğu gibi Hurri dilinde de çoğul eki ait olduğu ismin sonuna geldiği halde aynı ek bu dilde ait olduğu ismin önüne gelmiş bulunmaktadır. Aradaki ayrılık ta bundan ileri gelmektedir. Bu dilde kelimenin durumunu esaslı olarak tâyin eden diğer ekler de çoğul eki ile asıl kelimenin arasına getirilmiş bulunmaktadır. Bu hususiyetleri en iyi izah eden ve metinlerde rastladığımız elimizde dört misalimiz vardır. Bu misalleri vermeden önce şu noktayı da izah etmeliğimiz lâzım gelmektedir. Yukarıda (sayfa 547, 548) Hurri dilindeki ek halinde bulunan mülkiyet şahıs zamirlerinin durumlarını tetkik ederken bu dilde birinci şahıs zamiri ekinin "-ivv,, olduğunu ve bunun bizim bugünkü "-im,, ekine tekabül ettiğini izah etmiştim. Eti dilinde de bu ek aynı şekilde "-ivv,, olarak kendini göstermektedir. Diğer taraftan gene Hurri dilinde üçüncü şahıs mülkiyet zamirinin eki aynen Türkçemizde olduğu gibi "-i,, idi. Eti dilinde de bu aynen "-i,, olarak kendini göstermiş bulunmaktadır. Fakat gerek birinci şahıs ve gerekse üçüncü şahıs mülkiyet zamirinin eki Türkçe ve Hurricede olduğu gibi asıl kelimedden sonra değil kelimedden evvel ve çoğul halinde çoğul eki ile asıl kelime arasına gelmiş bulunmaktadır. Şimdi bu izahatımızı daha açık olarak göstermeğe yarayacak olan şu misallerimizi tespit edelim ⁷⁰ :

- 1. Ş. :le-vv-akku = Muharip-ler-im,
- 1. Ş. :le-vv-kattah = hatun-lar-ım,
- 1. Ş. :le-vv-katte = hakan-lar-ım,
- 3. Ş. :le-i-binu = oğul-lar-ı,
- 3. Ş. :le-i-zuvadü = karı-lar-ı.

Hurrilerin yakın doğu ile Ege dünyası arasında bir köprü vazifesini gördüğünü tesbit eden tarihçilerin görüşleri bu iki dil arasındaki bağların mevcut olması ile ispat edilmiş olmaktadır.

Buraya kadar vermiş olduğumuz izahata dayanarak tarihi bir netice çıkarmak istersek asıl Etice olması lâzım gelen dilin yayılma ve tesir sahasının yalnız Anadolu olmayıp bütün Ege sahasına da şamil olduğu meselesi kendini göstermiş bulunmaktadır.

⁷⁰ KUB XXIV 14 IV 19-25; E. Forrer, ZDMG NF 1-2 S. 230-240.

dır. Esasen İtalyaya Anadolu'dan geçtikleri bugün katıyetle kabul edilen Etrüsklerin yolu ile Anadolu'da bulunan kültür mahsulleri İtalya ve Ege âlemine yayılmış bulunmakta idi. Bundan başka Ege dünyası ile Anadolu'nun eski çağlarda birbirleri ile giriştikleri münasebetleri gösteren Arkeolojik vesikalar da yok değildir. Ege dünyası ile Anadolu'nun eski çağlarda birbirleri ile girişmiş oldukları kültür münasebetlerinin kıymet ve derecelerini başka bir yazımda ele almak istiyorum. Yalnız burada belirtmek istediğim başka bir nokta daha vardır :

Birbirleri ile yakın bağıllık izleri gösteren ve adetleri bizce bilinmeyen pek çok kollardan mürekkep olan ve az çok farklar ile aynı köke bağlanabilen büyük etnik bir gurup, İsa'dan önce 2000-3000 yıllarında Asyanın ta ortasından Ege dünyasına kadar geniş bir bölgeye yayılmış bulunmakta idi. Bu geniş bölgeler dahilinde yapılacak araştırmalarda elde edilecek vesikalar, aynı ana köke bağlı bulunan bu büyük etnik gurupun ikinci derecede kolları gibi görünen diğer etnik gruplarının asıl ana kol ile yakınlık derecelerini ortaya koyacağına inanıyoruz.

Not :

Bu yazımda ele almış olduğumuz konu üzerinde son zamanlarda yaptığım araştırmalarımda ve diğer Türk lehçeleri ile olan karşılaştırmalarımda çok önemli neticelere varmış bulunmaktayım. Bu yazımda izahları yapılamayan bir çok noktaların ve eklerin Türk Dilleri gurupunun gramer yapısına dahil bulunduğu açık olarak anlaşılmıştır. Elde etmiş olduğum ve birbirlerini tamamlayan eski ve yeni neticeleri bir arada topluyarak «Etiler ve Huriler kimlerdir?» adını taşıyan bir eser hazırlamış ve bu eseri Tarih Kurumu Yüksek Başkanlığına arz etmiş bulunmaktayım.